

Марина Штетих

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за историју

Чика Љубина 18–20, Београд

marina.stetic@f.bg.ac.rs

НАСЕЉА У СЛИВУ БРЕГАЛНИЦЕ ПОД СРПСКОМ ВЛАШЋУ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ*

Предмет рада је преглед насеља на простору долине реке Брегалнице и њених притока, који је у састав српске средњовековне државе ушао крајем XIII и у првим деценијама XIV века. На поменутом простору постојало је неколико територијално-управних јединица, са једним или више градских средишта, која су припадала различитим типовима насеља, одликујући се и различитим степеном развијености. Већина градских насеља налазила се на важним путним трасама, што је такође у великој мери одређивало њихову функцију. На основу расположивих извора, посебна пажња посвећена је свим сеоским насељима, као и црквеним објектима, који су највећим делом убицирани и представљени на карти.

Кључне речи: *Брегалница, насеља, Шћип, Кочани, Лукавица, Конча, Овче Поље, Злејово, Пијанец, Малешево, српски средњи век*

Река Брегалница извире у Малешевским планинама на 1700 m надморске висине. Протиче источним делом данашње Северне Македоније, дужином од 184 km, представљајући највећу леву притоку Вардара. Речним сливом доминирају простране котлине, међусобно одвојене клисурама и заштићене планинским венцима. У изворишном делу Брегалнице, око данашњег Берова, налази се Малешево или Малешевска котлина, испод које се издижу Малешевске планине. Северно и северозападно од

---

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора: 660–01–0009/2023–03/10).

Малешева, око велике окуке Брегалнице, смештена је област Пијанец, односно уска Пијанечка или Делчевска котлина око данашњег Делчева (надморска висина 610 m, дужина око 14 km). Пијанец је са југа заштићен венцима планине Плачковице, док га од Малешева раздваја кратка Разловачка клисура. Западно од Пијанеца и дугачке Истибањске котлине налази се Кочанска котлина, која се у виду поља дужине 25 km простире дуж средњег тока Брегалнице, између Осоговских планина на северу и Плачковице на југу. Западно од Кочанске налази се Штипска котлина око града Штипа, коју са истока и југоистока затвара планина Јуруклук. Котлина Криве Лаковице, леве притоке Брегалнице, наслања се на Конечку планину на западу, као и на планину Смрдеш на југоистоку, којом је одвојена од Струмичке котлине, док је у овом правцу једним делом повезана и са Радовишком котлином. Између доњег тока Брегалнице и Вардара смештена је планина Сландол. У долини Азмака или Светониколске реке, десне притоке Брегалнице, простире се Овчепољска котлина или Овче Поље, у виду велике отворене и ниске равни са плитким удубљењем у средини (површина 1400 km², 270 m надморске висине). Овче Поље је оивичено доњом Брегалницом, долином Вардара (Таворска клисура) и реке Пчиње, као и планином Манговицом на северу и Градиштанским планинама на западу и чини део Источномакедонске удолине. Долина Кратовске реке и горњи и средњи ток Злетовске реке, десних притока Брегалнице, представљају пространи вулкански терен. Кратовско-злетовски крај одликује се појавом купа, које су око Леснова и у Средореку разбацане, док су око Злетова и Нивичана правилно распоређене у низове.¹

Овче Поље, Злетово и Пијанец освојио је краљ Милутин током ратовања против Византије 1282. године, када су заузети и Скопље и Горњи и Доњи Полог у долини Вардара. Граница призната миром из 1299. године ишла је линијом византијских градова Охрид – Прилеп – Штип – Струмица, остављајући на српској страни и крај око Кочана и Морозвизда у средњем току Брегалнице, као и област Малешево у изворишном делу реке.² Захваљујући акцијама краља Милутина, у периоду између 27. марта и 25. јула 1308. године накратко је заузет Штип,³ који је изгубљен можда већ у српско-византијским ратовањима која се смештају у 1309. годину, свакако до октобра 1311.⁴ Штип ће се трајно наћи у саставу српске средњовековне државе 1328, захваљујући освајањима краља Стефана

1 Марковић 1970, 327–331.

2 Ђирковић 1981, 439–440, 447 (Максимовић, Љ.); Острогорски 1998, 434, 456–457.

3 Убичини 1870, 328, 331; Mavromatis 1973, 150; Мошин 1977, 442–443; Mavromatis 1978, 136; Ђирковић 1986, 26–28; Živojinović 1996, 59–60; Петровски 1999.

4 Живојиновић 1980, 267; Živojinović 1996, 60; Петровски 1999, 146, 150–152.

Дечанског, када је припојена и оближња тврђава Чрешће на Брегалници.⁵ Освајањем Струмице од стране краља Душана 1332. године заузета је и долина Криве Лакавице (средњовековна Лукавица).⁶ У време краља Стефана Дечанског власт над Штипом имао је протосеваст Хреља, који је држао шири простор до Риле, укључујући касније и Лукавицу и Струмицу, да би се 1341. одметнуо од краља Душана.⁷ У периоду између 1330. и 1341. године, већи део територије у сливу Брегалнице, тачније Овче Поље, Злетово, одређене поседе у Штипу, као и крај око Кочана, стекао је Јован Оливер, један од највећих и најоданијих велможа цара Душана, који је од 1346/47. године носио титулу деспота.⁸ После 1373. некадашњом територијом деспота Јована Оливера, који је умро вероватно до 1371. године, управљали су синови деспота Дејана – деспот Јован Оливер и господин Константин Драгаш.⁹ У долини Криве Лакавице, након освајања 1332. године, поседе је имао Душанов војсковођа, војвода Никола Стањевић.¹⁰

У сливу Брегалнице налазило се неколико значајнијих градских средишта са својим управним областима или жупама, смештеним у котлинама, тј. речним долинама, и састављеним од више сеоских насеља. Најразвијенији средњовековни град у долини Брегалнице био је Штип, који је представљао и раскрсницу важних путних траса. Штип се налазио на месту римског Астиба и византијског Естипиона, подигнутог на брду Хисар, на висини од 120 m изнад ушћа реке Отиње, леве притоке Брегалнице, која протиче кроз данашње градско насеље раздвајајући га на два дела. Тврђава на Хисару, која је са запада и југа заклоњена другим узвишењима у теснацу реке, налази се на рубу западне стране данашњег Штипа, док сачувани остаци тврђаве потичу из XIV столећа. Град је отворен према Овчем Пољу, док је долином реке Отиње повезан са Мородвишким пољем, а такође и са Злетовском облашћу.¹¹ Градско насеље Штипа чинила је сама тврђава са подграђем (*амбориј*, *емјорион*), у којем је био смештен трг.¹² Штипско подграђе налазило се у источном подножју тврђаве, где су посведочени многи трагови средњовековног насеља, укључујући и остатке сакралних објеката, који се датирају у период XII–XIV века.¹³ Штип је поседовао и земљиште у непосредној околини града, што је видљи-

5 Мишић 2014, 39; Уп. Ђирковић 1981, 502–503, 506–508 (Ђирковић, С.).

6 Ђирковић 1981, 513 (Ферјанчић, Б.).

7 Ђирковић 1981, 517–518 (Ферјанчић, Б.); Исти 1982; Исти 1986, 28–29.

8 Ферјанчић 1960, 159–166; Томовић 1977, 96–97; Ђирковић 1981, 516–517 (Ферјанчић, Б.).

9 Ферјанчић 1960, 173–180; Алексић 2019.

10 Бојанин 2002, 112; Живојиновић 1998, 81; Алексић 2019, 332.

11 Томоски 1978а, 278; Микулчић 1996, 352–355.

12 Ђирковић 1986, 31–32.

13 З. Белдедовски 1977, 196–211; Микулчић 1996, 355; Петровски 2002, 20–21.

во већ у уговору из 1308. године, склопљеном између краља Милутина и Карла од Валоа о подели интересних сфера и градова у Македонији. Земљиште у непосредној околини града је у поменутом уговору означено као „confines castris nomine Stip”,¹⁴ док се у једној од повеља браће Драгаш јавља под називом *метох*.¹⁵ Градска земља (или градски метох) представљала је добро обрађено тло у најближој околини града, на којем су цркве, властела и грађани поседовали своја имања, најчешће винограде, уживајући их под посебним, привилегованим режимом коришћења.¹⁶

У Штипу је, према сачуваним повељама, посведочено шест цркава, чији су се поседи највећим делом простирали у самом подграђу и градском метоху. Под брдом Хисар у западном делу подграђа налазила се Црква архистратига Михаила, коју је подигао протосеваст Хреља, можда већ у време краља Стефана Дечанског. Своју цркву је 1332. обдарио поседима у Штипу, Лукавици и Струмици, да би је затим даровао Хиландару, највероватније 1336. године. Хреља је „у граду Штипу, у амборију” својој задужбини потчинио педесет кућа зависних људи (50 стасова паричких), са свим правима, купљеницама, двориштима, њивама, виноградима и воденицама, као и приход од продаје на тргу.¹⁷ Данашњу цркву Светог Николе, подигнуту на баштини попа Сифија, велики војвода Јован Оливер је 1341. године потчинио, заједно са поседима, својој тек подигнутој задужбини, Манастиру Св. Арханђела у Леснову.¹⁸ Цар Душан је 1346/1347. године манастиру Лесново као седишту тек основане Злетовске епископије потврдио поменуту цркву са свом баштином, земљом, њивама и виноградима, затим Крајмирову запуштену воденицу у Штипу, као и 20 кућа зависних људи у штупском подграђу, који су гајили винову лозу и дуговали натуралну дажбину у виду чабра вина по домаћинству.¹⁹ Црква Св. Николе са поседима у Штипу потврђена је манастиру Лесново и од стране господина Константина Драгаша повељом од 15. августа 1381, сачуваном у виду прерађеног документа насталог после 1388. године.²⁰

14 Убичини 1870, 317–321; Mavromatis 1973, 147–148; Мошин 1977, 438–439; Mavromatis 1978, 131; Ђирковић 1986, 27, нап. 6; Петровски 2002, 19.

15 Вујошевић 2011, 74–75, 77; Ђирковић 1986, 32.

16 Благојевић 1992, 72, 75; Петровић 2015, 139–150; Штетић 2021, 128–132, 153–158, 163–164, 168, 208, 210–211, 418, 421.

17 Петровић 2014; Фостиков 2014; Мишић, Копривица 2015, 70, 74, 91; Ферјанчић 1980, 239; Ђирковић 1986, 29; Ферјанчић 1992, 60; Живојиновић 1998, 79; Живојиновић 2008, 205–211.

18 Новаковић 2005, 675; Томовић 1977, 91–92, 94–95; Ђирковић 1986, 29; Ферјанчић 1992, 60; Габелић 1998.

19 Мишић 2014, 186, 192; Ђирковић 1986, 29, нап. 16; Ферјанчић 1992, 60–61; Штетић 2021, 129. Уп. Ђирковић 1986, 34.

20 Мишић 2018, 100, 102; Ферјанчић 1980, 239; Ђирковић 1986, 31; Ферјанчић 1992, 60–61; Алексић 2019, 326.

Цркву Св. Јована Крститеља, која ће касније припасти Хиландару, подигао је 1350. године Иванко Пробиштитовић, властеличић деспота Јована Оливера. Иванко је за потребе своје задужбине, коју је подигао на купљеници у Штипу, купио и земљу изван града, затим винограде, виноградску земљу од грађана, врт и њиве.²¹ У Штипу је постојала и Црква Св. Архангела властелина Главата, коју је господин Константин Драгаш 1377–1380. даровао Манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори.²² Црква Св. Власија представљала је задужбину челника Станислава, која је потврдном повељом деспота Јована Драгаша од 1. јуна 1377. године потчињена Хиландару.²³ Војвода Дмитар, највероватније близак сродник Драгаша и један од највећих велможа у њиховој области, подигао је манастирску Цркву Св. Спаса, посвећену Христовом Вазнесењу, која постоји и данас. Црква се налази на падини брда Кумлак изнад реке Отиње, између данашњег Новог Села и Штипа, док се први пут помиње у повељи господина Константина Драгаша од 26. марта 1388. године.²⁴

У повељи Константина Драгаша за цркву Вазнесења у Штипу помињу се такође многа имања – градине, вртови, воћњаци, њиве и виногради, које је манастир стекао углавном путем куповине од стране војводе Дмитра или прилогом грађана. За неке од ових имања назначено је да се налазе „са оне стране”, очигледно ближе манастиру, посматрано у односу на реку Отињу, која је делила штиско подграђе на два дела. У повељи се помиње укупно пет градина, од којих је манастир стекао четири. Војвода Дмитар откупио је њих три, од којих је за градину купљену од Миха назначено да се налази „на оној страни”, код Будовића. Извесни Лелотевевић је Спасовом манастиру приложио градину „под манастиром”, у суседству градине купљене од Семана.²⁵ Последње две градине очигледно су биле смештене испод манастира, у подножју данашњег брда Кумлак код реке Отиње. „На оној страни”, код Влчининове градине, налазио се и Радомиров перивол са вртовима које је војвода Дмитар такође откупио. За врт који је Василије Будовић купио од Калојана каматника и Драгушина Бобина и приложио Спасовом манастиру такође је прецизирано да је „на оној страни”. Војвода Дмитар је за своју задужбину купио и две воденице, које су се налазиле на Брегалници или реци Отињи.²⁶

21 Алексић 2009, 69–70, 73–75, 77.

22 Бојковић 2017, 124, 127, 129, 138; Грујић 1955, 62; Ферјанчић 1980, 239–240; Ђирковић 1986, 30, нап. 21; Ферјанчић 1992, 61–62.

23 Вујосевић 2011, 71–86; Ђирковић 1986, 30–31; Ферјанчић 1992, 61.

24 Штетић 2018, 109–125; Ђирковић 1986, 31; Ферјанчић 1992, 61; Габелић 2008–2009, 97–116.

25 Штетић 2018, 113–114, 117.

26 Исто, 113, 117.

Стао кlobучар, односно монах Симеон, поседовао је четири вретена винограда на месту Дамјанове драси, од којих је половину приложио Вазнесењској цркви, док је друга два вретена завештао манастиру у замену за чињење редовног помена.²⁷ Монах Симеон је изгледа припадао братству манастира Св. Спаса, док се топоним Дамјанове драси вероватно налазио на простору штипског подграђа или метоха.²⁸ Манастир је стекао и неколико њива у виду прилога појединих грађана. Њива површине 10 вретена налазила се изнад Радушиновог перивола, док је њива од 6 вретена лежала „на оној страни”. Њиву површине 12 вретена, смештену изнад града, на топониму Стражиште, поклонила је Тиха, сестра протопопа Русина, заједно са сином Михом, од кога је војвода откупио једну градину. Ова њива налазила се између два пута – великог пута који је ишао од самог града и малог пута који је полазио од Једнохорија.²⁹ Њиву „на оној страни према Спасу”, са егзодом, односно кулом, војвода Дмитар купио је од Момчила Кастељановића за 4 перпере.³⁰

У сачуваним повељама српских владара садржано је око 150 имена људи из штипског подграђа, од којих је најмање половина поменута у виду старешина својих породица, док је око 100 породица потчињено црквама и манастирима.³¹ Протосеваст Хреља је Цркви Архистратига Михајла у штипском подграђу поконио педесет кућа зависних људи, међу којима се наводе и занатлије – Никола зидар, Туде, технитов син, Ђерђо ковач, деца Леја цегара, Братило ковач, Ђорђи златар, Никола цегар, Дарослав, пударев син и Стрезо кlobучар.³² Манастиру Лесново било је потчињено укупно двадесет породица зависног становништва, међу којима је поменут и Никола ковач.³³ Овом броју од седамдесет породица треба додати и шест кућа зависних људи (стасника) које је цар Урош даровао Манастиру Св. Пантелејмона, што су касније потврдили Драгаши (1377–1380)³⁴, као и одређени број људи које је челник Станислав потчинио Цркви Св. Власија.³⁵ Када је реч о занатлијама, у повељи Константина Драгаша из 1388. присутни су Станко ковач и Стао кlobучар.³⁶ У штипском подграђу жи-

27 Исто, 113–114, 117.

28 Штетић 2021, 130–131.

29 Штетић 2018, 114, 117.

30 Исто.

31 Ђирковић 1986, 32, 35.

32 Фостиков 2014, 93, 99–100.

33 Мишић 2014, 186, 192–193.

34 Бојковић 2017, 123, 126, 128; Грујић 1955, 60; Ферјанчић 1980, 240; Ђирковић 1986, 30, 32, нап. 30; Ферјанчић 1992, 61.

35 Вујошевић 2011, 74, 77.

36 Штетић 2018, 113–114, 117.

вели су и радили зидари, ковачи и златари, затим цегари – обућари, као и клобучари – израђивачи одређених врста капи и шешира, док израз технит (технитар) означава мајстора, указујући притом на посебну вештину и стручност.³⁷ Помен „пударевог сина“ говори о томе да су многобројни виногради у штипском подграђу сасвим оправдано имали и своје чуваре, односно пударе.³⁸

У подграђу Штипа живео је и одређени број становника категорије *оџирока*, који су представљали беземљаше везане за посед свог господара, чинећи на одређени начин његову личну послугу.³⁹ Обавезе отрока потчињених Хрељиној цркви биле су успостављене према закону *џодирађу*. Отроци који су поседовали коње били су дужни да иду на пут са икономом (економским старешином цркве) када пође краљу или ради неког другог црквеног посла, док им се коњи нису смели товарити и узимати за неке друге потребе. Они који нису имали коње били су оптерећени обавезама које су важиле за све слојеве земљорадничког становништва, тачније морали су да ору на њиви два дана („дан јесењи и дан пролећни“), уз обављање жетве и вршидбе, као и да раде један дан у винограду.⁴⁰ Властеличић Иванко Пробиштитовић је Цркви Св. Јована Крститеља такође потчинио 8 отрока са тачно наведеним именима.⁴¹

О трговцима у Штипу у средњовековном периоду нема помена у изворима. Претпоставља се да их је било међу личностима од којих је војвода Дмитар куповао имања за своју задужбину, као и међу онима који су самостално даровали Манастир Св. Спаса. Исто се може рећи и за њихове суседе, такође поменуте у повељи Константина Драгаша из 1388. године, која укупно броји око 40 имена.⁴² Током XVI века, у време османске власти, једна махала Штипа називала се Трговиште, док су у граду били забележени и дућани.⁴³ О грађанима који су се бавили трансакцијама говори помен Калојана каматника, који је заједно са Драгушином Бобином поседовао врт у Штипу „са оне стране“.⁴⁴ Богатији грађанин био је и Василије Будовић, који је за Манастир Вазнесења откупио поменути врт,

37 Ђирковић 1986, 35; О поменутих врстама заната на тлу средњовековне Србије видети: Фостиков 2019, 38–126; 189–202.

38 Штетић 2021, 262.

39 О отроцима: Благојевић 2004; Мишић 2019, 121–123; Уп. Ђирковић 1986, 32–33; Бубало 1997.

40 Фостиков 2014, 93, 99–100; Штетић 2021, 305.

41 Алексић 2009, 73–75; Ђирковић 1986, 29–30; Ферјанчић 1992, 61.

42 Штетић 2018, 113–114, 117; Ђирковић 1986, 35.

43 Ђирковић 1986, 35.

44 Штетић 2018, 113, 117; Шуица 1997, 65.

као и два дела врта од Радослава Фаргана.⁴⁵ Имућније грађане свакако су представљали и извесни Музговић, Семан, Михо и Лелотевић, који се јављају као поседници одређеног броја градина у Штипу.⁴⁶ Поменути Лелотевић и Доброслав Лелотев, од кога је војвода Дмитар купио врт, можда се могу повезати са Лелом, поменутим у повељи за Хрељину цркву.⁴⁷ Угледније личности свакако су били и они грађани који се у повељи из 1388. године јављају у улози сведока – Милов Репош, син челника Станислава, Мојша Ђуранић, кир Лео, Иван Барбарей и Драгић Моминић.⁴⁸

Међу људима потчињеним Цркви Св. Николе у Штипу, односно Злетовској епископији, помињу се Добре Грбас, као и Михо и Његослав Грбасовићи,⁴⁹ док је њива коју је манастиру Вазнесења приложила Тиха, сестра протопопа Русина, заједно са сином Михом, допирала до Грбасових и Златоустових.⁵⁰ У историографији је утврђено да су међу старешинама породица потчињених црквама и манастирима у Штипу, чија се етничка припадност може засигурно утврдити, људи грчког порекла представљали мањину. Тако су се међу педесет кућа које је потчинио Хреља засигурно налазиле само три грчке породице, док је од двадесет кућа Цркве Св. Николе за само једног старешину сигурно да је Грк. Исти случај је и са људима из повеље Константина Драгаша из 1388, где на грчко порекло указују једино имена Ђорђа Калоферовића и кир Леа. Остали носе словенска или влашка имена, или пак светачка, на основу којих се не може ништа поуздано рећи о самом етницитету. Доминантност словенског елемента у Штипу објашњена је појавом константног прилива становника из околине, као и чињеницом да се некада преовлађујуће грчко становништво након успостављања српске власти очигледно није више обнављало.⁵¹

Међу органима градских власти у Штипу, у изворима се помињу кефалија, челник и кнез, као представници владареве (централне) управне или војне власти. На основу парнице која је 1355. године вођена између манастира Хиландара и градских стражара о разграничењу села Карбинци познато је да се половином XIV века на челу Штипа налазио кефалија Давид Михојевић.⁵² Кефалија је наслеђена византијска титула, преузета

45 Штетић 2018, 113, 117; Шуица 1997, 59.

46 Штетић 2018, 113–114, 117, 122; Шуица 1997, 63, 66–68.

47 Фостиков 2014, 93, 99; Ђирковић 1986, 36, нап. 44; Шуица 1997, 63.

48 Штетић 2018, 114, 118; Шуица 1997, 63–64, 66.

49 Мишић 2014, 186, 192.

50 Штетић 2018, 114, 117, 122.

51 Ђирковић 1986, 36.

52 Петровић 2015, 108–109; Ђирковић 1986, 30, 35; Благојевић 2001, 116–117, 252, 257–258, 272; Благојевић 2005, 17–18.

након освајања краља Милутина 1282–1284. године. Локалне кефалије, попут штипског, налазиле су се на челу једног или двају градских насеља и њихових области (жупа). Под ингеренције кефалије спадали су јавни путеви и страже на путевима, безбедност и сигурност путника и њихове имовине. Поред тога, кефалије су могле имати и судске надлежности над тежим кривичним делима и озбиљнијим споровима. У дужности кефалије спадало је и организовање преноса владаревих ствари (*иџнос*), поправка и чување града (*џрадозиганије* и *џрадобљугеније*), издржавање градске посаде, као и брига о неповредивости земљишне својине, нарочито црквене.⁵³ Последње две дужности могу се видети и на примеру надлежности штипског кефалије средином XIV века. Цар Душан је у поменутом спору одредио да кефалија, игуман, старци (староседеоци) и стражари поделе атар села Карбинци, тако да је мањи део атара припао Хиландару, док је већи део остављен градској посади. Главна улога у „тесању међа“ поверена је штипском кефалији Давиду Михајевићу, који је иначе водио рачуна о градским стражарима.⁵⁴

Челник је у градским насељима иначе обављао функцију војног заповедника утврђења, под чијом надлежношћу се налазило и становништво које је вршило стражарску службу на тврђави.⁵⁵ У другој половини XIV века у Штипу се помиње челник Станислав, који је на својој баштини у граду подигао Цркву Св. Власија, поклонивши јој три сеоска насеља, од којих је два лично населио. Своју задужбину је затим са свим поседима поконио манастиру Хиландару, о чему су браћа Јован и Константин Драгаш 1. јуна 1377. године издала потврдни акт.⁵⁶ У поменутој повељи Станислав се помиње као хиландарски властелин, што је вероватно у вези са чињеницом да је његова служба подразумевала и заштиту нових манастирских поседа.⁵⁷ Отприлике деценију касније, у повељи господина Константина Драгаша за Вазнесењску цркву у Штипу из 1388. године, међу сведоцима се помиње Милов Репош, син челника Станислава, док се за последњег не зна да ли је и даље био у животу.⁵⁸

Институција кнеза такође се јавља у неколико исправа, у којима се одређене цркве и манастири, заједно са поседима и себи потчињеним љу-

53 Кефалија, *ЛССВ*, 292–295 (Благојевић, М); Благојевић 2001, 246–285; Мишић 2014, 66–67, 83.

54 Благојевић 2001, 257–258.

55 Ђирковић 1986, 35; О свим врстама и надлежностима челника видети: Челник, *ЛССВ*, 812–814 (Благојевић, М); Благојевић 2001, 208–245.

56 Вујошевић 2010, 71–86; Шуица 1997, 69.

57 Вујошевић, 82–83. Уп. Благојевић 2001², 220–221.

58 Штетић 2018, 114, 118; Ђирковић 1986, 35; Шуица 1997, 69; Благојевић 2001, 221.

дима у Штипу, изузимају од ингеренција кефалије, севаста, кнеза, прахтора и осталих носилаца одређених надлежности.⁵⁹ У повељи Константина Драгаша из 1388. године, међу сведоцима се након сина челника Станислава наводи кнез Коо.⁶⁰ Присуство кнеза карактеристично је првенствено за српске рударске градове, док је јужно од Скопља, у освојене византијске градове „грчких земаља”, ова институција почела шире да се уводи од времена издавања Душановог законика.⁶¹ Штипски кнез Коо је у повељи из 1388. наведен као девети сведок, након протопопа Русина, седам попова и Милова Репоша, сина челника Станислава, док за Коом следи петорица грађана Штипа.⁶² У српским средњовековним земљама продаја, залагање, давање у мираз и поклањање цркви одређених непокретности морало је бити обављено уз сведочење протопопа и „добрих људи који су у месту” и уписано у номичке књиге. Пред кнезом, војводом, протопопом и пургарима (члановима већа у рударским градовима) обављало се и суђење поводом спорова око баштина.⁶³ Штипски кнез је очигледно био упознат и са евиденцијом баштиника и њихових поседа у граду, поред чега се претпоставља да се у његовој надлежности налазило и контролисање насељавања нових грађана.⁶⁴ Као што се може видети, у Штипу је боравио и протопоп, који је у градским насељима иначе представљао правног заступника епископа, поред чега се јављао и у улози сведока или номика (писара).⁶⁵

Територијални опсег градског метоха, као и управне области града Штипа, коју је чинило више сеоских насеља у околини, не може се са сигурношћу утврдити. Из повеље цара Душана за Цркву Св. Јована Крститеља, задужбину властеличића Иванка Пробиштитовића из 1350. године, види се да је земља изван града такође била добро обрађена и засађена виноградима.⁶⁶ Градски метох Штипа изгледа није обухватао само

59 Живојиновић 2012, 27; Мишић 2014, 188, 194; Вујошевић 2011, 74, 77; Мишић 2018, 100, 102; Вујошевић 2010, 117–118, 121; Алексић 2015, 127–128.

60 Штетић 2018, 114, 118. М. Шуица кнежево име чита Кол, истичући да одражава немачко, тачније саско порекло (Шуица 1997, 65). Међу старешинама породица зависних људи које је протосеваст Хреља потчинио својој задужбини, Цркви Св. Архистрагита Михаила 1332. године, помиње се извесни Коо са децом као зет Тудевог сина Продана, који се никако не може довести у везу са штипским кнезом истог имена. Фостиков 2014, 93, 99; Ђирковић 1986, 35, нап. 41.

61 Ђирковић 1986, 35; Благојевић 1992; Ђирковић, 1997, 273; 72; Мишић 2014, 83; Алексић 2015, 129.

62 Штетић 2018, 114, 118; Копривица 2012, 95, 101; Алексић 2015, 128–129.

63 Алексић 2015, 129.

64 Исто.

65 Копривица 2012, 99–100, 107–108.

66 Алексић 2009, 70, 74, 75.

земљиште у непосредној околини града, као у случају Призрена,⁶⁷ већ и одређена сеоска насеља најближа граду. Према потврдној повељи браће Драгаш од 1. јуна 1377. године, челник Станислав је Цркви Св. Власија у Штипу, потчињеној Хиландару, поклонио село Вардишта „на градском метоху”, затим село Благви, које је населио на својој купљеници, као и селиште Тарахинци, које је измолио од својих господара како би га населио за потребе своје задужбине.⁶⁸ На основу назива села Вардиште, као и каснијих извора османског порекла, становништво дарованих насеља може се довести у везу са обављањем стражарске службе у граду. Томе у прилог говори и чињеница да је два од три села населио сам челник Станислав, што је у складу са његовим надлежностима као заповедником штипске тврђаве.⁶⁹

Село Тарахинци односи се на данашње насеље Таринци, око 7,5 km североисточно од Штипа, на левој страни Брегалнице.⁷⁰ У османском попису Ћустендилског санџака из 1573. године јавља се под називом Трахинци, као тимар који једним делом припада диздару и чуварима штипске тврђаве, што би могло да сведочи о обављању стражарске службе и у претходном периоду, односно о њеном континуитету од средњег века до краја XVI столећа.⁷¹ Село Вардиште већ својим именом упућује на место обављања стражарске службе, будући да назив *варга* означава стражу, док термин *вардишће* указује на место на коме су некада „стајали” или били насељени стражари.⁷² Село се налазило на месту данашњих микро-топонима Големо и Мало Вардишче, смештених јужно од села Радања и у близини села Таринци, односно средњовековних Тарахинаца, чије је становништво изгледа такође имало улогу чувара.⁷³ Сеоско насеље Благви, које више не постоји, налазило се, по свему судећи, на локалитету Благово, неколико километара јужно од Таринаца, док између насеља Таринци и Караорман протиче Благова Река.⁷⁴ У прилог овој убикацији изгледа говори и читање другог назива села Трахинци, које се у поменутом османском попису јавља и под именом Горно Гуново или Благоуново.⁷⁵ Уколико су села Тарахинци и Благви и у средњем веку била насељена стражарима,

67 Благојевић 1992, 76–77.

68 Вујошевић 2011, 74–75, 77; Ферјанчић 1992, 61; Живојиновић 1998, 81; Иста 2006, 49.

69 Вујошевић 2011, 82–83.

70 Живојиновић 1998, 81; Вујошевић 2011, 85.

71 Соколоски 1980, 279–280; Вујошевић 2011, 85.

72 Варда, вардиште, ЛССВ, 68 (Мишић, С.).

73 Иванова 1988, 256–257; Петровски 2002, 28–29, нап. 59; Вујошевић 2011, 84.

74 Петровски 2002, 29, видети и нап. 62; Вујошевић 2011, 85.

75 Соколоски 1980, 207–208; Стојановски, Ѓоргиев 2001, 218; Вујошевић 2011, 85, нап. 35, 38.

даље се поставља питање да ли је челник Станислав црквене људе населио као њихове суседе или је стражаре претходно раселио, оснивајући затим нова сеоска насеља за потребе манастира Хиландара.⁷⁶

У историографији је изнета претпоставка да је даровање поменутих сеоских насеља представљало надокнаду за део атара села Карбинци, које је Хиландар у међувремену изгубио, будући да су поменуто сеоско насеље већим делом били населили стражари.⁷⁷ Данас истоимено село Карбинци налази се североисточно од Штипа, на левој обали Брегалнице, у доњем току Козјачке реке. Село је основао властелин Карба, који је на земљи дарованој од стране краља Стефана Дечанског подигао Цркву Св. Петке на Брегалници. Поменуто цркву краљ Душан је приложио Хиландару са виноградом, њивама, сенокосима и пашњацима.⁷⁸ Црква Св. Петке налазила се на данашњем локалитету Црковци, који се као село Черковци помиње у турском попису Ђустендилског санџака из 1573, у оквиру нахије Кочани.⁷⁹ Село Карбинци на Брегалници потврђено је манастиру и општом хрисовуљом цара Душана Хиландару из 1348. године.⁸⁰

До средине 1355. године у Карбинцима су се населили градски стражари, што је довело до спора са манастиром Хиландаром. Будући да није имао где да пресели стражаре, цар Душан је након жалбе игумана Доротеја и хиландарских стараца донео одлуку о подели атара Карбинаца између манастира и чувара, наложивши штискском кефалији Давиду Миховићу да отеше међе. Према повељи изdatoј јуна 1355. године, међа је допирала до суседних села Тарахинаца, Радана и Козјака на југу, док је на северу обухватала Цркву Св. Петке, идући даље до Брегалнице и Козјачке реке. На тај начин, Хиландару је остао само мали део Карбинаца јужно од Козјачке реке.⁸¹ „Стражари царства ми” или **бџци**, како се називају у повељи о разграничењу Карбинаца, очигледно су били задужени за чу-

76 Вујошевић 2011, 83.

77 Исто.

78 Фостиков 2014, 94, 101, 115, 121–122; Живојиновић 1998, 81; Петровски 2002, 26–27; Алексић 2019, 331. У фалсификату са датумом 6. мај 1332, насталом током осме деценије XIV века на основу повеље краља Душана о потврди Хрељиних дарова из 1343. године, Карбинци се наводе као заселак који је Хиландару даровао протосеваст Хреља. Ово очигледно представља каснију интерполацију, насталу на основу оригиналне краљеве повеље о поклањању села манастиру. Петровић 2014, 6, 9, 20; Петровски 2002, 26; Живојиновић 2008, 209, нап. 25.

79 Соколоски 1980, 409; Петровски 2002, 27, нап. 50.

80 За селом Карбинци у повељи се наводи и данас непозната Црква Светих Врачева, дарована са купљеницама и виноградима, која се вероватно такође налазила негде у околини Штипа. Видети: Мишић, Копривица 2015, 70, 74–75, 91, 99.

81 Петровић 2015, 107–109; Живојиновић 1998, 81; Благојевић 2001, 116–117, 257–258, 272; Исти 2005, 17–18.

вање штипске тврђаве.⁸² Карбинци су свакако припадали управној области Штипа. Чињеница да је село већим делом било насељено градским стражарима, као и да су тесање међа и подела сеоског атара били поверени штипском кефалији, могло би значити да су Карбинци такође улазили у састав градског метоха. С друге стране, треба имати у виду да је брига о градској посади иначе спадала у надлежности кефалија.⁸³ Око 10 km југоисточно од Штипа налазило се село Калопетровци, које је господин Константин Драгаш 1381. године потчинио манастиру Лесново. Село се простирало североисточно од данашњег сеоског насеља Калопетровци, на локалитету под називом Старо Калопетровци.⁸⁴

Североисточно од Штипа према Кочанима налазила су се и сеоска насеља Бања и Киселица, која је војвода Дмитар 1388. потчинио Манастиру Христовог Вазнесења,⁸⁵ Село Бања на Братешкој реци постоји и данас североисточно од Штипа и западно од Кочана, на десној страни Брегалнице.⁸⁶ Киселица се, судећи према међама, налазила у суседству Бање, на ушћу Киселичке реке у Брегалницу. Села су се граничила код топонима Стлбница, као и на реци Киселици.⁸⁷ О положају Киселице сведочи и попис Ђустендилског санџака из 1573. године, у коме је, у оквиру нахије Кочани, забележена мезра Киселец у близини села Бања.⁸⁸ Претпоставља се да су Бања и Киселица такође припадале штипском метоху, будући да су, према повељи Константина Драгаша из 1388, била изузета од власти, како кефалије, тако и кнеза, за кога се сматра да није имао ингеренције изван градског метоха.⁸⁹ У њиховом суседству налазило се село Облешево (данас истоимено на десној обали Брегалнице).⁹⁰ Поред сва три насеља пролазио је „стари пут“, који је преко *брода* (прелаза) Масленице на Брегалници прелазио на другу страну реке.⁹¹ Западно од Бање и Киселице и северозападно од Облешева, на источној страни села Врбице у Злетову, налази се брдо Голак (25 km северно од Штипа), о којем се у историографији недавно разматрало као о средњовековном топониму

82 Соловјев 1926; Б'ци, *ЛССВ*, 35 (Бубало, Ђ.). У историографији је изнето и мишљење да су поменути чувари могли бити непосредно везани за владара, обезбеђујући његов двор. Бубало 2004, 143–154.

83 Благојевић 2001, 258.

84 Мишић 2018, 100, 102; Томовић 1977, 95; Живојиновић 1998, 81; Петровски 2002, 30; Живојиновић 2006, 51; Алексић 2019, 331.

85 Штетић 2018, 112–113, 116–117.

86 Стојановски, Ђоргиев 2001, 15; Штетић 2018, 124.

87 Штетић 2018, 112–113, 116–117, 124.

88 Соколоски 1980, 336; Стојановски, Ђоргиев 2001, 106; Штетић 2018, 124.

89 Ђирковић 1986, 32, нап. 29; Алексић 2015, 128; Петровић 2015, 143.

90 Штетић 2018, 113, 117, 124.

91 Исто, 112–113, 116–117.

Голиклин (Goliqueline), на којем је краљ Милутин у лето 1308. године ратификовао уговор склопљен са Карлом Валоа. Са источне стране Голака такође је пролазио „стари пут”, док је западно и северно од овог топонима ишао један значајан крак поменуте трасе.⁹²

У питању је један од најзначајнијих римских путева, активан вероватно и у средњем веку, који је полазио од Скопља и ишао на град Кожељ на ушћу Пчиње у Вардар, одакле се одвајао један крак који је водио у Овче Поље и Штип, настављајући даље долином Брегалнице до Царевог села (данашњег Делчева) и даље у долину Струме, где се пут укрштао са Војничким, тј. Цариградским друмом.⁹³ Овај пут је вероватно коришћен и у средњем веку, будући да се на њему налазио и некадашњи град Чрешће (освојен 1329), који је био подигнут на левој обали Брегалнице, на месту Хисар, 2 km југозападно од данас запустелог села Црешка и 20 km западно од Штипа. Град је био смештен у великом луку Брегалнице, који река прави око пространог и неприступачног гребена, док је сама тврђава, са очуваним остацима Малог и Великог града, била подигнута између бројних брежуљака различитих облика и величина. Мали Град се налазио на јужном, доњем делу брда, на чијем је врху постојао улаз за Велики Град.⁹⁴ У атару села Црешка постоје још два локалитета чији називи упућују на остатке старог града – Калај Дера и Мал Град, док се на западном ободу насеља налази велика некропола.⁹⁵ Богата рударска налазишта вероватно су била исцрпљена већ у позном античком периоду, док је град наставио да живи као мање насеље са тврђавом до XIV века.⁹⁶ У османском попису из XVI века Чрешће се не помиње као град, док је село Црешка забележено под називом Каstell, што упућује на тврђаву и некада активно насеље на рубу његовог атара.⁹⁷

У околини Штипа војвода Дмитар је 1388/89. даровао Хиландару села Козјак, Рурак и Криви дол.⁹⁸ Данас истоимено село Козјак налази се на реци Козјаштици, левој притоци Брегалнице, око 12 km североисточно од Штипа. У опису сеоских међа наилази се на раселине града Козјака (данас локалитет Горњи Козјак са видљивим остацима бедема, око 2 km јужно од истоименог села).⁹⁹ У граду Козјак, који је у XI веку

92 Штетић 2023.

93 Шкриванић 1974, 99–101.

94 Томоски 1954, 112–113; Трифуноски, Недков 1964, 63; Томоски 19786, 277; Микулчић 1996, 349–350; Петровски 2002, 22–23.

95 Трифуноски, Недков 1964, 63; Томоски 19786, 277 (нап. 47), 278.

96 Микулчић 1996, 351.

97 Алексић 2019, 331.

98 Вујошевић 2010, 116–117, 120–121; Алексић 2019, 328–329.

99 Вујошевић 2010, 116, 120, 132; Живојиновић 1998, 81; Живојиновић 2006, 49; Петровски 2002, 28.

припадао епископији Морозвизд, помиње се и Црква Св. Ђорђа, обновљена средином XIV века, чији се ктитор Торник повезује са Котаницом Торником, познатим византијским пребегом у време ратова краља Милутина.¹⁰⁰ Село Козјак је на истоку допирало до реке Јелашнице и села Црвуље (данас Црвуљево), док се на североистоку наслањало на село Аргјурицу (данас Аргулица). Северно од Козјака лежало је село Карбинци, што се може видети и на основу спора из 1355. године. На југозападу, Козјак се преко Раданштице, данашње Раданске реке (Кара Дере, Суви поток), граничио са селом Раданом (данас Радање под брдом Чуј Петел), које се такође помиње и у повељи о разграничењу Карбинаца.¹⁰¹ Село Рурак представља данашњи Руљак око 15 km североисточно од Штипа. Нешто источније лежало је данас истоимено село Припечани, будући да се у међама Рурка налазила Припечанска воденица. Међа Рурка допирала је и до Рајановог селишта, на коме је „седео” Рајан са пчеларима, где су постојали и сеоски млинови.¹⁰² Село Криви Дол, које је расељено почетком XX века, налазило се нешто јужније од данашњег истоименог сеоског насеља у потпланинском пределу, на месту које данас носи назив Стари Криви До, око 10 km северозападно од Штипа.¹⁰³ У суседству Кривог Дола 1388/89. налазило се Сушево, које се данас простире поред Сушевског поља.¹⁰⁴

Значајније средњовековно насеље у близини Штипа представљали су Кочани, данас истоимени град на изласку Кочанске реке из Кочанског поља, у подножју Осоговских планина, на североистоку средишњег дела слива Брегалнице.¹⁰⁵ У сачуваним изворима први пут се помињу у повељи великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима, изdatoј 7. децембра, у периоду између 1332. и 1341. године.¹⁰⁶ Јован Оливер је игуману Симеону потчинио свог човека Тодора, који му је „пребегао од Грка”, са обавезом да насели манастирско селиште у Јастребници, дозволивши и осталим насељеницима да се потчине манастиру уколико желе.¹⁰⁷ Данашње село Јастребник у долини Кочанске реке, на обронцима Осоговских планина, потиче из средине XVIII века, премда су видљиви

100 Јанковић 1985, 14; Томоски 1999а, 173–175; Томовић 2004, 258–262, 265–266; Алексић 2019, 328–329.

101 Вујошевић 2010, 116–117, 120, 132–133; Петровић 2015, 108–109; Петровски 2002, 28; Алексић 2019, 329.

102 Вујошевић 2010, 117, 120–121, 132–133.

103 Иванова 1982, 84; Иста 1988, 302; Петровски 2002, 29–30; Вујошевић 2010, 132.

104 Вујошевић 2010, 117, 121, 133.

105 Трифуноски 1965, 131–146.

106 Живојиновић 2012.

107 Исто, 26–28.

и трагови старијих насеобина,¹⁰⁸ док је у османском попису Ђустендилског санџака из 1573. године забележено дербенџијско село Јастребица.¹⁰⁹ С друге стране, изнета је претпоставка да се „пусто селиште у Јастребници” може односити и на данас ишчезло село Доња Козница, које се у поменутом османском дефтеру јавља и под називом Свети Димитрије, у оквиру нахије Штип.¹¹⁰ Манастир Св. Димитрија се можда налазио на левој обали Кочанске реке, код једне куле, подигнуте свакако пре завођења османске власти, што посредно сведочи и о урбанизацији Кочана.¹¹¹ Такође, у повељи Јована Оливера предвиђено је изузимање манастирских људи од ингеренција севаста, кнеза, прахтора и осталих представника централне или локалне власти.¹¹² Присуство кнеза такође би говорило у прилог већем значају Кочана, у којима су неколико деценија касније (1. јуна 1377) и браћа Драгаш издала једну повељу.¹¹³ Могуће је да је ово време зачетка урбаног развоја овог насеља.¹¹⁴ Није искључено ни да се овде ради о кнезу Штипа и да су Кочани управно припадали Штипској области. У турском попису Ђустендилског санџака из 1573. године Кочани су забележени као село и седиште истоимене нахије.¹¹⁵

Око 8,5 km јужно од Кочана налазило се насеље Морозвизд, данашњи Мородвис на левој страни Брегалнице. Морозвизд је раније представљало градско средиште и центар некадашње Морозвиздске епископије, која је престала да постоји вероватно крајем XIII века, након потпадања дела долине Брегалнице под српску власт и померања границе ка истоку.¹¹⁶ У време оснивања Злетовске епископије 1346/1347. године Морозвиздска епископија је већ одавно била запустела, док се Морозвизд јавља као сеоско насеље потчињено манастиру Лесново. Цар Душан је новооснованој епископији даровао и село Жрновштицу (данас Зрновци), које је настало на земљишту Морозвизда. Западно од Морозвизда налазило се село Видостиниште, данашње Видовиште.¹¹⁷ Господин Константин Дра-

108 Трифуноски 1970, 31, 64–66; Стојановски, Ђоргиев 2001, 98; Живојиновић 2012, 31.

109 Соколоски 1980, 443–444; Живојиновић 2012, 31.

110 Соколоски 1980, 70, 99–100; Иванова 1988, 267; Стојановски, Ђоргиев 2001, 109; Живојиновић 2012, 30–31.

111 Трифуноски 1970, 15, нап. 25; Алексић 2019, 327.

112 Живојиновић 2012, 27; Алексић 2015, 127.

113 Вујошевић 2011, 71, 75, 77.

114 Алексић 2019, 151.

115 Соколоски 1980, 368–370.

116 Јанковић 1985, 14, 30–31, 60; Трифуноски 1970, 15; Микулчић 1996, 211–215; Томоски 1999а, 179–183; Живојиновић 1998, 81; Алексић 2019, 327.

117 Мишић 2014, 184–186, 191–192, 203; Грујић 1932, 133; Јанковић 1985, 64, 125; Мишић 2014а, 287; Алексић 2019, 327.

гаш је 1381. село Морозвизд са засеоцима Рућевци и Грдовци потврдио манастиру Лесново, приликом његовог поновног потчињавања Хиландару. Село Грдовци постоји и данас на десној обали Брегалнице, око 4,5 km јужно од Кочана.¹¹⁸ Под Морозвиздом се још у XII веку налазило и село Авазгово, које је краљ Милутин око 1300. године потврдио Манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља, као дар византијског цара Манојла I Комнина.¹¹⁹

Југоисточно од Штипа налазила се жупа Лукавица, смештена у доњем току истоимене реке, данашње Криве Лакавице. Лукавица се помиње и као место у коме је цар Душан 1350. године издао повељу властеличићу Иванку Пробиштитовићу.¹²⁰ Према збирној повељи краљева Милутина и Душана, хиландарској Цркви Св. Архистратига Михаила су на простору Лукавице потврђена „одавно запустела селишта“ Брест, Сухогрло, Лесковица, Видче, Дренук, селиште Бресток преко Лукавице, као и Црква Св. Георгија, коју је подигао Берислав у селишту Србшори, са виноградом, њивама и осталим имањима.¹²¹ Према повељи од 6. маја 1332. Хреља је својој задужбини у Лукавици даровао села Брест, Сухогрло, Лесковицу, Видче и други Брест преко Лукавице.¹²² У другом фалсификату о Хрељиним даровима од 6. маја 1336. године, као и у хрисовуљи византијског цара Андроника III, село Видче наводи се са засеоком. Други Брест са друге стране реке Криве Лакавице поменут је као село Брестовица, које допире до Дивље Воде, Калуђерице и Пољице. Овим исправама приложено је и селиште Шепшорово са свим међама и правима, које се у хрисовуљи Андроника III јавља као село.¹²³

Село Брест на левој обали реке Криве Лакавице више не постоји, док се „други Брест преко Лукавице“, Брестовица и селиште Бресток односе на данашње село Брест на десној обали реке, око 18,5 km југоисточно од Штипа, које је настало највероватније колонизацијом од стране насељеника суседног истоименог насеља.¹²⁴ На левој обали Лукавице налазило се и село Сухогрло (данас Суво Грло, око 15 km југоисточно од Штипа), као и село Лесковица (данас истоимено око 16,5 km југоисточно од града)¹²⁵, у чијем је суседству лежало и некадашње село Видче.¹²⁶ Се-

118 Мишић 2018, 99, 102; Живојиновић 1998, 81; Иста, 2006, 51; Алексић 2019, 328.

119 Мошин, Ђирковић, Синдик 2011, 325; Алексић 2019, 327.

120 Алексић 2009, 74–75, 79.

121 Фостиков 2014, 93–95, 100–101.

122 Петровић 2014, 6, 9.

123 Исто, 13, 16; Живојиновић 2008, 209–210; В. и: Ђирковић 1982, 105, 107.

124 Живојиновић 1998, 79, 80 (карта); Петровски 2002, 23, 25; Живојиновић 2008, 210–211.

125 Живојиновић 1998, 79; Петровски 2002, 24; Живојиновић 2008, 210.

126 Иванова 1988, 258; Петровски 2002, 24.

лиште Дренук, које се јавља само у збирној повељи, вероватно се налазило око данашњег потока Дренак источно од Лесковице. Преко села Видче и Дренук манастирски посед је прелазило на десну обалу Криве Лакавице. Селиште Дренук јавља се само у збирној повељи, док се у друга два документа о Хрељиним даровима помиње једино Видче, односно Видче са засеком. На основу тога, претпоставља се да су Дренук и Видче касније били обухваћени атаром села Лесковица.¹²⁷ Селиште Шепшорово или Србшора са Црквом Св. Георгија вероватно се односи на данашњи Шопур изнад Бреста на десној обали Криве Лакавице, око 14 km југоисточно од Штипа.¹²⁸ У попису Ћустендилског санџака из 1573. године одређена села у Лукавици припадала су нахији Штип. Могуће је да је ова област и у средњем веку управно припадала Штипу.¹²⁹

Насеља у горњем току Криве Лакавице позната су на основу поседа које је цар Душан поконио великом војводи Николи Стањевићу, након освајања византијских крајева 1332. године. Никола Стањевић је у селу Конча подигао Цркву Светог Николе, коју је 1366. године потчинио манастиру Хиландару заједно са поседима.¹³⁰ Поред села Конча, властелинство Цркве Св. Николе чинило је још дванаест сеоских насеља у долини реке Криве Лакавице, која се наводе поименично, као и села „у метосима кончанским, мала и велика, где је војвода населио своје отроке”.¹³¹ Село Конча са Црквом Св. Стефана постоји и данас под називом Конче, на левој страни реке Криве Лакавице (Лукавице).¹³² У сачуваним писаним изворима Конча се као значајно насеље први пут помиње 1019. године у повељи византијског цара Василија II о оснивању Охридске архиепископије, као трећи град Струмичке епископије, после Струмице и Радовишта. Остаци античког и средњовековног града налазе се на локалитету Горња Кула југоисточно од Конче, у североисточном подножју планинског венца Серта – Градешка планина. Овде је пролазио пут који је од Штипа водио долином Лакавице и који је надзирала позноантичка стражарница, коришћена и у средњовековном периоду.¹³³ Пут је ишао од Штипа долином Криве Лакавице до њеног изворишног дела, долазећи до дербенџијских села Липовик и Бистренци северозападно од Демир Капије, одакле је прелазило у долину Вардара, стижући до Солуна. Из Штипа

127 Фостиков 2014, 136.

128 Живојиновић 1998, 79; Иста 2008, 210–211, нап. 36.

129 Соколки 1974; Алексић 2019, 331.

130 Бојанин 2002; Живојиновић 1998, 81; Алексић 2019, 332.

131 Бојанин 2002, 106, 108.

132 Живојиновић 1998, 81; Бојанин 2002, 113–114.

133 Микулчић 1996, 18, 42, 317–318; Алексић 2019, 332.

је полазио и пут који је преко Радовишта водио у долину Струмице, а затим долином Струме до Сера.¹³⁴ Крајем XV века, у добро утврђеној кули у близини Цркве Св. Стефана у Кончи боравила је госпођа Кантакузина, ћерка деспота Ђурђа Вуковића.¹³⁵

Насеља која су 1366. године припадала Цркви Св. Стефана у Кончи била су смештена претежно на падинама Конечке и Грдешке планине, као и планине Смрдеш.¹³⁶ Село Лубница постоји и данас 2 km северозападно од Конче. Село Трескавац постојало је до почетка XX века, простирући се у близини ушћа Габрешке реке у Криву Лакавицу, док је данас очуван једино топоним Трескавачка чука (602 m). Села Ракитец (данас Ракитец) и Дедино (данас истоимено) налазе се на десној страни Криве Лакавице, на обронцима планине Смрдеш.¹³⁷ Св. Стефану у Кончи припадало је и село које је некада држао Доброслав Карбић (можда данашњи топоним Добрава), као и насеља Сеништа (данас истоимени локалитет), Костадинци, односно село где је седео Костадин, и Свети Константин, која су се налазила на простору данашњег Доњег Липовића.¹³⁸ Црквено властелинство чинили су и: Сухи Дол, половина села Тудорице, Негронофони (данас Негреновци) и Грков Дол. Положај некадашњег села Грков Дол можда одговара данашњем топониму Грчка, који се налази између села Негреновци, Ракитец и Доњи Липовић, код ушћа речице Макреш у Криву Лакавицу.¹³⁹ Постоји и мишљење да се на простору данашњег топонима Грчка налазило некадашње село Крчево (Пранги), које се крајем XIV века, заједно са селима Конче, Липовић и Ракитец, помиње као део вакуфа Иса-бега Пранги.¹⁴⁰ Кончански практик, састављен 1366. године, бележи детаљан попис имања и људи за само четири сеоска насеља – Конча, Лубница, Трескавац и Сениште.¹⁴¹ Крајем XVI века на простору Лукавице јавља се нахија Конче, која је припадала Струмичкој кази Ђустендилског санџака.¹⁴²

Географска област Овче Поље налази се у долини Светониколске реке, десне притоке Брегалнице, на простору између Брегалнице, Вар-

134 Шкриванић 1974, 100–101.

135 Бојанин 2002, 113–114.

136 Исто, 113; Живојиновић 1998, 81; Алексић 2019, 332. За убикације видети и: Габелић 2008, 19–20, 98.

137 Живојиновић 1998, 81; Бојанин 2002, 113–114.

138 Алексић 2019, 332.

139 Бојанин 2002, 113.

140 Алексић 2019, 332.

141 Соловјев 1955, 85–91; Наумов 1967, 54–65; Штетић 2021, 219; Копривица 2022, 101–102, 105, 110–111.

142 Стојановски 1982, 261–280; Алексић 2019, 331.

дара, доњег тока Пчиње, Градиштанске планине, Манговице и Злетовске реке. Иако представља широку зараван у долини двеју река, Овче Поље оскудева у води, што је одредило и распоред његових насеља, као и занимање становништва.¹⁴³ Византијски историчар Георгије Акрополит је половином XIII века забележио да је ова област безводна, ненасељена и тешко проходна.¹⁴⁴ Судајући према записима из манастира Лесново из 1330. и 1342. године, Овче Поље је средином XIV века представљало област у виду веће територијално-управне јединице, која је обухватала две жупе – Овче Поље и Злетово. У запису из 1330. године писар Станислав бележи да је писање књиге завршио „у области овчеполској у селу злетовском, у гори лесновској, у манастиру светога архистратига Михаила.”¹⁴⁵ Готово исто Станислав наводи и у другом запису из 1342. године, по којем је писање окончао у време краља Стефана, „док је сву овчеполску област држао велики војвода Оливер, у селу злетовском, у месту названом Лесново у манастиру (...) архистратига Михаила.”¹⁴⁶ Границе средњовековног Овчег Поља као посебне територијално-управне јединице не могу се прецизно утврдити. У османским изворима из периода након 1395. године Овче поље се помиње искључиво као географска област, која је највећим делом припадала нахији Штип, док је њен северни део улазио у састав нахије Нагорич.¹⁴⁷

Средњовековно средиште Овчег Поља представљао је истоимени град, који се називао и Невстапољ. Сматра се да се односи на локалитет код села Трстеник на источним обронцима Градиштанске планине, које се до половине XVIII века простирало око 600 m северније од данашњег насеља на потесу Селиште.. Остаци града постоје на данашњим локалитетима Доње и Горње Градиште 1,5 km северозападно од села Трстеник и 0,6 km јужно од манастира Ђуриште из XIV века, у коме је, према уверењу, сахрањена Марија Палеолог, друга жена краља Стефана Дечанског.¹⁴⁸ Према речима Григорија Цамблака, Стефан Дечански је, по налогу свог оца, краља Милутина, ослепљен у месту Овче Поље, тачније у цркви посвећеној Св. Николи, где му је овај светац вратио вид.¹⁴⁹ Реч је о данашњем географском средишту Овчег Поља, које према поменутој

143 Trifunoski 1964, 585–588; Томоски 1978а, 243; Мишић 2010, 203 (Радић, Р.); Алексић 2019, 323.

144 Томоски 1978а, 246; Мишић 2010, 203 (Радић, Р.).

145 Павић 1986, 56.

146 Исто, 59.

147 Алексић 2019, 323–324.

148 J. Trifunoski 1964, 612–613, 616, 628; Микулчић 1996, 281–283; Алексић 2019, 324.

149 Петровић 1989, 52–53.

цркви носи назив Свети Никола.¹⁵⁰ Стефан Дечански је касније у знак захвалности обновио Цркву Св. Николе, која постоји и данас.¹⁵¹ Османлије су назив овог места преименовале у Клисели, са значењем „црквено, црквинско“, што говори о томе да је насеље очигледно било црквено.¹⁵² Свети Никола, по свему судећи, ни у турско време није представљао економско средиште Овчег Поља, док је половином XVII века, према речима Евлије Челебије, представљао село са коначиштима, будући да се налазио на раскрсници путева.¹⁵³

Бугарски цар Константин Тих Асен (1258–1277) у другој половини XIII века Манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља на простору Овчег Поља потчинио је село Св. Јована Богослова са пашњацима и њивама, село Дубницу са Ракитом, заједно са њивама и забелом, метох Св. Василија са виноградима, њивама, ливадама и ловиштима у Подмирским катунима, као и метох Св. Луке. Даровао је такође село Калуђеровено са виноградима, њивама и забелом, као и у Златици село Калуђеров дол.¹⁵⁴ Краљ Милутин је око 1300. године Манастиру Св. Ђорђа потврдио селишта Дубницу и Ракиту, село Калуђеровљане над Пчињом са засеоцима Калниште, Драгинин Дол, Требуш и Тополово, са виноградима, њивама, ливадама, пољским забелима и дубравама.¹⁵⁵ Од поменутих топонима данас постоји село Богословец у јужном делу Овчег Поља, на брду које раздваја поље од реке Брегалнице. До почетка XIX века село се налазило 2 km северозападно од данашњег насеља, на потесу Старо село.¹⁵⁶ Судећи према међама, у суседству Калуђеровљана налазило се село Крушица, које се можда односи на данашње истоимено село северозападно од Овчег Поља на падинама Градиштанских планина.¹⁵⁷

Овчем Пољу, по свему судећи, припадало је село Крупиште (данас истоимено) на десној обали Брегалнице, у близини ушћа Злетовске реке, где се у IX веку у граду Равен налазио центар епископије.¹⁵⁸ Цар Душан је 12. јуна 1349. Манастиру Св. Пантелејмона потчинио село Уљари код Крупишта (данашњи Уларци на левој обали доњег тока Злетовске реке),

150 Чучковић 1936, 274; Алексић 2019, 324.

151 Чучковић 1936, 274.

152 Исто; Алексић 2019, 324–325.

153 Чучковић 1936, 275.

154 Мошин, Ђирковић, Синдик 2011, 256–257.

155 Исто, 323; Грујић 1926, 56; Илиевска 1974, 12, 13; Алексић 2019, 324.

156 J. Trifunoski 1964, 603, 612, 616, 628.

157 Мошин, Ђирковић, Синдик 2011, 323; J. Trifunoski 1964, 612, 628; Илиевска 1974, 96–97; Алексић 2019, 324.

158 Микулчић 1996, 17, 41–42, 71, 214–215, 344–348; Петровски 2002, 25–26; Мишић 2010, 204 (Радић, Р.); Алексић 2019, 328.

заједно са уљаником (пчелињаком).¹⁵⁹ У периоду 1377–1380. браћа Јован и Константин Драгаш потврдила су манастиру село Уљари, селиште Бутковац (налазило се вероватно у суседству Уљара и Крупишта) и село Строиславци (данас Строиманци у Овчем Пољу, на североисточном котлинском ободу), од којих су последња два прилога представљала дар цара Уроша.¹⁶⁰ У средњовековним повељама Крупиште се најчешће помиње као место одржавања сабора у пролеће 1355. године, на коме су разматрани многи спорови у вези са поседима манастира Хиландара. Одржавање сабора сведочи о значају овог насеља, као и о томе да је овде очигледно постојала нека врста владаревог двора.¹⁶¹ С друге стране, Овче Поље се јавља као место издавања неколико повеља цара Душана у којима су садржане одлуке проистекле из рада сабора у Крупиштима.¹⁶² Овде је вероватно издата и повеља из јуна 1355. о разграничењу села Карбинци, будући да је цар Душан овом приликом Хиландару потврдио и ступове „по оној страни од Овчег Поља што их црква обрађује”.¹⁶³

Цар Душан је 1349/1350. године Манастиру Св. Арханђела код Призрена на простору Овчег Поља поклонио забел Гнојна.¹⁶⁴ У историографији је сматрано да се место Слани Доли, где је цар Душан 8. децембра 1351. године издао простагму властелину Шарану за земљу Лабинову, такође налази на простору Овчег Поља.¹⁶⁵ У новијој историографији изнето је мишљење да се Слани Доли могу односити на данашњи мали предео Сландол у близини брда Сиври Тепе и Квал Баир у доњем току Брегалнице, на око 10 km југоисточно од Штипа.¹⁶⁶ Такође је истакнута могућност да је цар Душан овде провео јесен и зиму 1351/1352. године, након поновног заузимања Бера и Водена, које је претходно био преотео византијски цар Јован VI Кантакузин. Одатле је цар Душан могао да контролише и надгледа важне путеве који су из Штипа водили ка јужним крајевима Српског царства.¹⁶⁷

Жупа Злетово са центром у истоименом рударском граду налазила се у долини Злетовске реке, десне притоке Брегалнице. Средњовековни град Злетово био је подигнут на узвишењу изнад леве обале Злетовске реке,

159 Новаковић 2005, 176; Грујић 1955, 58; Петровски 2002, 26.

160 Бојковић 2017, 123, 126, 128, 133; Грујић 1955, 60, 70; Trifunski 1964, 612–613; 627–628; Алексић 2019, 328.

161 Алексић 2019, 328.

162 Мишић 2012, 59–90; Копривица 2016.

163 Петровић 2015, 109–110.

164 Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 108, 138.

165 Томоски 1978а, 251.

166 Стаменковић, Алексић 2016, 79, 81, 85–86; М. Пурковић 1938, 241; Алексић 2019, 324.

167 Стаменковић, Алексић 2016, 86.

на месту Баучар – Градиште, на удаљености од 0,5 km источно од данашњег истоименог града. Насупрот тврђаве, на десној обали реке, тачније на простору данашњег Злетова, налазило се средњовековно неутврђено насеље, које је са развојем рударства постало централна рударска насеобина ове регије.¹⁶⁸ На простору кратовско-злетовских рудника идентификовани су бројни остаци рударских окана из античког и средњовековног периода, док се експлоатација руде олова, бакра и сребра одвијала и након успостављања османске власти.¹⁶⁹ Бројни рудници и рударски објекти налазили су се дуж Злетовске реке, док су остаци старе, вероватно рударске насеобине видљиви на локалитету Туралевици, на ушћу Рударске реке у Злетовску, у близини самог Злетова.¹⁷⁰ Руда злата експлоатисана је код данашњих Гризиљеваца, односно на локалитету Златица – Павлица, по коме је насеље Злетово добило назив. Рудна налазишта олова и сребра налазила су се северозападно од Злетова, код Древена, Добрева, Леснова итд., тачније код сеоских насеља која ће велики војвода Јован Оливер 1341. године даровати својој задужбини, Манастиру Св. Арханђела Лесновском.¹⁷¹ О рудном богатству и вештини злетовских рудара говори и чињеница да је властелин Неор пре средине XIV столећа одређени број рудара, које је цар Душан 1354–1355. године приложио хиландарској Цркви Светог Николе у Псачи, преселио на земљу у селу Крилатици на левој обали Криве реке у жупи Славиште.¹⁷²

Захваљујући експанзији рударства, у Злетову се развио градски трг, који се налазио у неутврђеној насеобини преко пута тврђаве. Експлоатација и трговина металима доносила је велике приходе, о чему сведочи и чињеница да је Јован Оливер манастиру Лесново даровао 100 перпера годишње од прихода са злетовског трга.¹⁷³ Приход у наведеној суми потврђен је и хрисовуљом цара Душана о оснивању Злетовске епископије 1346/1347,¹⁷⁴ као и повељом Константина Драгаша од 15. августа 1381. године¹⁷⁵, што сведочи о интензивној експлоатацији руда и трговини на злетовском тргу и у другој половини XIV века. О самом градском насељу не постоје бројна обавештења. У Злетову су се налазиле Црква Светог Димитрија и Врква Светог Николе, које је господин Константин Драгаш у периоду 1377–1380. потчинио Манастиру Св. Пантелејмона. Поменуће

168 Микулчић 1996, 268–270; Мишић 2010, 119 (Радић, Р.).

169 Апостолов 1974, 149–150; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 53, 83, 156.

170 Микулчић 1996, 268; Мишић 2010, 119 (Радић, Р.).

171 Микулчић 1996, 270; Томовић 1974, 57; Томовић 1977, 94.

172 Мишић 2005, 138, 140, 144, 148; Исти 2010, 119 (Радић, Р.).

173 Томовић 1974, 57; Иста 1977, 94.

174 Мишић 2014, 187, 193; Мишић 2014а, 287.

175 Мишић 2018, 99–100, 102.

цркве манастир је стекао заједно са људима, виноградима, као и воденицама и ваљавицама, које су очигледно биле смештене на Злетовској реци.¹⁷⁶ На основу описа заједничких међа групе сеоских насеља дарованих манастиру Лесново, види се да је градско насеље на северу допирало до села Пештно (данас топоним Пештни), у чијој се близини у међама помиње градска лоза (1341), односно господски виноград (1346/47),¹⁷⁷ што значи да је подграђе Злетова, као и у случају Штипа, било засађено виновом лозом. Градско насеље је на југу допирало до атара Глобице (данас истоимено), које се простирало на левој обали Злетовске реке и њене притоке Киселице.¹⁷⁸

У сачуваним изворима Злетово је први пут поменуто као област Морзовишке епископије.¹⁷⁹ На основу ктиторског натписа на манастирској цркви види се да је Јован Оливер 1341. својој задужбини на простору Злетова поклонио Лесново (данас истоимено село око 3 km северозападно од Злетова на планинском обронку у кратеру угашеног вулкана), заселак Луково (данас истоимено село око 6 km северно од Злетова на десној обали Злетовске реке), село Баково са Црквом Светог Николе (налазило се источно од Леснова на месту са рушевинама храма и Црквом Св. Спиридона) и засеоком Глобицом (данас истоимено село око 5 km југоисточни од Злетова, на левој обали Злетовске реке и њеној десној притоци Киселици), село Добрејево (данашње Добрево око 5 km северозападно од Злетова, на десној обали Кежевице, притоке Злетовске реке), село Древено (данас истоимено село под брдом Крст, око 3 km северозападно од Злетова) са Црквом Светог Јелисеја (можда локалитет Црквиште на брду Орашац у Древену) и засеоком Пештно (простирао се око 1,5 km југоисточно од Леснова, на месту данашњег топонима Пештни), Цркву Св. Прокопија и катун влаха на Строји (изгледа да се налазио у међама Глобице и Бунаша, на месту где се Злетовска река спушта у Злетовско поље).¹⁸⁰

Поседи манастира Лесново у Злетову потврђени су и повељом цара Душана о оснивању Злетовске епископије из 1346/47. године, где се Глобица јавља као село, док се за Цркву Св. Прокопија ближе наводи да се налази у Дреновом долу (можда некадашње село, очигледно између Леснова и Пештна).¹⁸¹ Повељом од 15. августа 1381, која је сачувана у виду прерађеног документа насталог после 1388. године, манастир Лесново је

176 Бојковић 2017, 122, 124, 127, 129, 138; Грујић 1955, 62, 70; Алексић 2019, 327–327.

177 Томовић 1977, 100; Павић 1986, 58–59; Мишић 2014, 185, 191–192.

178 Томовић 1977, 94; Мишић 2014, 185, 192.

179 Алексић 2019, 326.

180 Новаковић 2005, 675; Томовић 1977, 91–94; Живојиновић 1998, 81; Мишић 2014, 202–205. Уп. Грујић 1932, 132–133; Алексић 2019, 326.

181 Мишић 2014, 185–186, 191–192; Јанковић 1985, 125; Мишић 2014а, 287.

наводно поново потчињен Хиландару. Господин Константин Драгаш је манастиру овом приликом потврдио раније стечене поседе у Злетову, дарујући и села Близанско (данас Близанци око 7 km северозападно од Злетова) и Гребен (данашњи локалитет 2 km југозападно од манастира Лесново на десној страни лесновске клисуре, доводи се у везу са рударством уз видљиве трагове средњовековне насеобине), као и селишта Бунаш (данас Бунеш североисточно од Глобице и око 4,5 km јужно од Злетова испод Рајчанског рида), Мужково (налазило се на месту Старог Мушкова, засеока села Мушково око 12 km северно од Злетова) и Настрој, на којем су били настањени власи (некадашњи катун на Строји који је очигледно запустео).¹⁸²

Насеље Глобица, које се 1341. помиње као заселак, до 1346/1347. године прерасло је у село са посебним међама. До 1381. године је изгледа дошло до назадовања или пак процес претварања у сеоско насеље никада није ни био завршен, будући да се Глобица у повељи Константина Драгаша поново јавља као селиште.¹⁸³ Судајући према међама, у суседству Глобице налазила су се села Новосељани (данас Ново Село на левој обали Злетовске реке, јужно од Злетова), Врбица (данас истоимено село западно од Кочана), Рајчани (истоимено југоисточно од Злетова), Драча (данашњи Драч северно од Глобице на Злетовској реци) и Габрово (налазило се између Врбице и Рајчана југоисточно од Рајчанског рида).¹⁸⁴ Села Лесново, Луково, Баково, Добрејево, Древено и Пештно имала су заједничку међу, простирући се уз леву обалу Злетовске реке, између градског насеља Злетова и Осоговских планина. Посебно заокруженој групи поседа припадала су и села Близанско и Гребен, као и селиште Мужково, односно насеља која је даровао господин Константин Драгаш.¹⁸⁵

Западна граница заједничке међе групе манастирских села у Злетову допирала је до насеља Калниште и Маричино (данас истоимена насеља западно и северозападно од Злетова). Даље је ишла на Ухо и Букову раван (данас планински врх Буковац) изнад села Близанско, док је на северу избијала на планински предео Брезу и Осоговске планине. Југозападно од Злетова у заједничким међама налазио се топоним Волујак (данас истоимено купасто узвишење), као и међници Леговац (данас потес Леповац) и Коритница (данас суходелница у близини Злетова).¹⁸⁶

182 Мишић 2018, 99–100; 101–102; Томовић 1977, 93–94; Живојиновић 1998, 81; Иста 2006, 51 (вид. и нап. 86); Мишић 2014, 202–204; Алексић 2019, 326. Уп. Грујић 1932, 133.

183 Мишић 2019, 57–58.

184 Томовић 1977, 93–94; Мишић 2014, 203; Алексић 2019, 326.

185 Мишић 2014, 185–186, 191–192, 202; Томовић 1977, 87 (карта), 91, 93, 101; Мишић 2014а, 287.

186 Томовић 1977, 92–93; Мишић 2014, 203–205; Алексић 2019, 326.

На простору данашње Ратавице, западно од Злетовске реке и југозападно од Злетова, налазило се село Трстеник, које је Константин Драгаш 1377–1380. даровао Манастиру Св. Пантелејмона, заједно са метохом и воденицама.¹⁸⁷ Кроз Злетово је пролазио један крак старог пута дуж Брегалнице који се одвајао код ушћа Злетовске реке, настављајући преко Новосељана, Врбице, Габрова, Рајчана, Бунаша и Букове Равни до Злетова, одакле је долином Криве реке долазио до средњовековног Славишта. Ова траса је такође преко Софије и Пловдива била повезана са Цариградским друмом.¹⁸⁸

Средњовековна жупа Пијанец налазила се у горњем току Брегалнице, око данашњег Делчева. У Пијанецу није постојао град истог имена, али се код села Вирче, Драмче, Бигла, Звегор и Луковица налазе остаци античких утврђења, која су била обновљена и активна и у средњем веку.¹⁸⁹ На локалитету Поломљено Градиште на падинама планине Влајне, 2 km источно од села Вирче на југоисточном ободу Делчевске котлине (12 km јужно од Делчева) видљиви су остаци утврђења које је контролисало планински пролаз између долине Струме и Брегалнице.¹⁹⁰ Град Бигла представља тврђаву на данашњем локалитету Градиште, подигнута на уском брду у завоју Брегалнице, у најтешњем делу речне клисуре, 3 km југоисточно од села Драмче (10 km северозападно од Делчева) и 3 km североисточно од села Бигла (15 km западно од Делчева, на левој обали Брегалнице и северозападним обронцима Голака). Ова тврђава штитила је римски пут који је водио од Штипа ка данашњем Делчеву, надзирући и руднике, по свему судећи, обновљене у средњовековном периоду.¹⁹¹ Град Звегор или Мало (Доње) Градиште односи се на локалитет у југоисточном делу истоименог села, које се налази 2 km источно од Делчева, на десној обали Брегалнице. Тврђава је била подигнута на месту где је антички пут, који је водио од данашњег Делчева до Благоевграда, скретао на југ ка Малешеву. С обзиром на чињеницу да се налазила на значајном превоју преко планине Влајне, који је повезивао долину Струме и Брегалнице, тврђава је била активна и у средњовековном периоду.¹⁹²

187 Бојковић 2017, 124, 127, 129; Алексић 2019, 324, 326–327. Изнето је и мишљење да се ово насеље односи на село Трстеник северозападно од Овчег Поља, на левој обали Вардара, што је прилично удаљено од осталих манастирскихседа у Злетову, углавном груписаних на једном месту. Уп. Грујић 1955, 62, 70, 71 (карта); Томоски 1999а, 183; Бојковић 2017, 133.

188 Мишић 2014, 185, 191–192; Шкриванић 1974, 102.

189 Алексић 2019, 329–330.

190 Микулчић 1996, 183–184.

191 Исто, 185–186.

192 Исто, 187–189.

Локалитет Калата на јужној страни дугог и тесног брда изнад ушћа Каменичке реке, десне притоке Брегалнице, смештен 3 km југозападно од Луковице (20 km западно од Делчева), највероватније представља позно-антички рударски град Армонију, који је у средњем веку обновљен под називом Луковица. Град је штитио руднике гвожђа, олова и сребра око Моштице и Саса у горњем току Каменичке реке и 10–16 km северније (данас рудници Саса – Каменица), који су такође обновљени у средњем веку, као и пут који је спајао Брегалницу са долином Струме и Повардарјем. Поред тврђаве постојало је и утврђено подграђе са бројним црквеним објектима, што сведочи о значају градског насеља које је у раном средњем веку представљало епископско седиште, док се 1019. године у Луковици налазио центар једне од црквених општина у оквиру епископије Морозвизд.¹⁹³

У Пијанецу је цар Душан новооснованој Злетовској епископији 1346/1347. године приложио Цркву Светог Николе са селом, са виноградима, воденицама и лугом.¹⁹⁴ Ово насеље налазило се на десној обали Брегалнице, на делу атара данашње Драмче, око 7,5 km северозападно од Делчева. Остаци Цркве Светог Николе постоје и данас на истоименом брду са старом воденицом у подножју и топонимом „старо лозје“ на десној обали реке.¹⁹⁵ У попису Ћустендилског санџака из 1570–1572. године, у нахији Пијанец, забележена је мезра Никола, коју су обрађивали становници села Учани, Царево Село и Черковци (Црквенец).¹⁹⁶ Цар Душан је манастиру Лесново поклонио и ступ земље који се простирао од Цркве Светог Николе до луга и изнад луга око Бреста.¹⁹⁷ Овај ступ налазио се источно од цркве и лево од Брегалнице, док се топоним Брест односи на место на десној обали Брегалнице изнад старог лозја, близу потеса Митревци у селу Драмче.¹⁹⁸ На одређеној удаљености од Цркве Св. Николе дарована је и лука до пута који пролази поред Царевог села и изнад Цареве воде по трапу.¹⁹⁹ Поменути пут представља део трасе која је преко Брегалнице водила за Ћустендил (Велбужд), док је Царева вода данас лековита вода у оближњем потоку.²⁰⁰ Новоосно-

193 Исто, 189–193.

194 Мишић 2014, 187, 193; Живојиновић 1998, 81; Јанковић 1985, 126–127; Мишић 2014а, 287; Алексић 2019, 329.

195 Атанасовски 1991, 39–40.

196 Соколоски 1983, 298; Атанасовски 1991, 39–40.

197 Мишић 2014, 187, 193.

198 Атанасовски 1991, 41.

199 Мишић 2014, 187, 193.

200 Атанасовски 1991, 41.

вана Злетовска епископија стекла је и село са црквом Свете Богородице, које се вероватно налазило на простору данашњег села Чифлик (до половине XX века Богородичин Чифлик), код локалитета Богородичина Полена, око 2 km југоисточно од Царевог Села.²⁰¹ Црква Св. Богородице постојала је до 1904. године, када је страдала, вероватно од земљотреса, док је део њеног материјала изгледа био искоришћен за истоимену цркву у Делчеву.²⁰² Села са Црквама Св. Николе и Св. Богородице и имањима Манастиру Лесново потврдио је и господин Константин Драгаш 1381. године.²⁰³

На десној обали Брегалнице цар Душан је Леснову даровао њиву и ступ у Колакињином долу изнад Бреста, ступ на Гољешеву долу са обе стране пута и њиву над путем, као и четири комада земље у Црквоници код Моггилица.²⁰⁴ Потес од Голешева преко села Поље до пута који води од Делчева за Црквенец назива се Ошљев дол (средњовековни Гољешев дол), док се други део потеса, од пута на доле, назива Колакињин дол. Овај пут, који се помиње и у повељи из 1346/47. године, ишао је од Царевог села преко Брегалнице за Голешево, где се укрштао са путем који је водио од Мородвиса дуж Брегалнице, преко Црквенеца за Велбужд. Од Велбужда се преко Голешева долазило до дела Габрово – Звезгор – Тработивиште и даље Брегалницом до Малешева, Струмице и Солуна. У Гољешеву се виде остаци пута, док на врху брда постоје и остаци манастира, који се локално назива Голешев манастир и који је заједно са суседним Црквенецем представљао црквено средиште Пијанеца.²⁰⁵ Села Горњи и Доњи Црквенец, која се помињу у турском попису из 1573. године, очигледно су представљала средњовековна насеља. Моггилица, названа по могилама, античким гробницама, које постоје и данас, јесте данашњи Могилец у селу Ветрен, 5 km северно од Делчева. Могилец се у средњем веку налазио у Доњем Црквенецу, изнад Студене Чешме.²⁰⁶

Цар Душан је Злетовској епископији у Пијанецу приложио и Небрадову луку под Царевим селом, селиште на Котражи, њиву на Бариштима на Драмчи, њиву Светог Илије изнад пута ка Драмчи, као и два комада земљишта у Клисури.²⁰⁷ Небрадова лука налазила се на данашњем лока-

201 Мишић 2014, 203; Атанасовски 1991, 44; Живојиновић 1998, 81; Алексић 2019, 329.

202 Атанасовски, 1991, 44.

203 Мишић 2018, 100, 102; Живојиновић 1998, 81; Живојиновић 2006, 51.

204 Мишић 2014, 187, 193.

205 Атанасовски 1991, 41–42.

206 Исто, 42.

207 Мишић 2014, 187, 193.

литету Студена Чешма на Брегалници, између Делчева и села Очипали. Селиште на Котражи односи се на топоним Селиште код Гладног градишта на левој обали Брегалнице. Баришта у селу Драмча представљају данашње Боришје на десној обали Брегалнице у селу Илиово (западно од Делчева), на путу за Драмчу, којим је у повећи одређен и положај дароване њиве Св. Илије. Црква Св. Илије такође се налазила у данашњем Илиову, по којој је село и добило име. На локалитету Селиште код Брегалнице налазе се остаци разрушене цркве и старе некрополе, док се дарована њива вероватно простирала на месту Курилово у Илиову. Клисура представља топоним на Старој Реци (Бигланска река) у селу Бигла, изнад места Белчинско у Драмчи.²⁰⁸ Деспот Јован Оливер је својој задужбини приложио два ступа земљишта изнад дола Св. Илије, као и други ступ изнад, који је Ђурен држао уз Вложину.²⁰⁹ Дол Св. Илије представља долину Туришнице (названа по истоименом селу у коме извире; улива се у Брегалницу код Селишта у Илиову), која се спушта од Голака и пролази између села Илијева, Бигла и Турија. Топоним Вложина вероватно се односи на Валожање, које је део села Косово Дабје у високим пределима Голака.²¹⁰

Цар Душан је Манастиру Лесново приложио још три њиве на Голешевом долу (Ошљев дол), две њиве на Љубешевцима, три на Габровштици, три њиве Цркве Св. Георгија, затим њиве код Мрамора, на Смрдештици, Брегалници, Тудоровом долу, по две њиве на Звегорштици и под Ђџилом, њиву на Лазовима, њиву купљеницу у Клашњеву долу, луку код воденице Св. Николе, као и две њиве код Глога од треботишког места.²¹¹ Љубешевци су данас истоимено место између Голешевог дола и села Габрово, док су се њиве на Габровштици налазиле између Габрова и Царевог села (Делчева), у долини истоимене, данас Габровске реке. Црква Св. Георгија налазила се у селу Вирче, на чијим остацима је подигнута данашња истоимена црква. Мрамор је микротопоним између села Вирче и Град. Смрдештица се налазила код данашњег топонима „смрдљива вода“, представљајући очигледно средњовековно село, будући да се помиње у турском попису из 1573. године. Њива на Брегалници налазила се западно од села Вирче и Град, док Тудоров дол представља топоним између села Звегор и Град. Звегорштица је данашња Звегорска река код села Звегор, у којем се налазе и топоними Ђџила и Лазова њива. Клашњев дол је Клашевица код

208 Атанасовски 1991, 42–43.

209 Мишић 2014, 187, 193.

210 Атанасовски 1991, 43–44, нап. 38; Исти 1993, 105, 107; Алексић 2019, 329.

211 Мишић 2014, 187, 193.

Гладног градишта у селу Драмче, у чијој близини се налазила и лука код воденице Св. Николе. Топоним Глог од треботишког места односи се на Глогов дол који се спушта од планине Голак, паралелно са реком Олшана. Налазио се у селу Тработиште, данас Тработивиште на десној обали Брегалнице, око 11 km јужно од Делчева.²¹²

У изворишном, планинском делу Брегалнице, око данашњег Берово, налазила се област Малешево.²¹³ У повељи из 1019. године Малешево се наводи као једна од парохиија Мородвишке епископије,²¹⁴ али није познато да ли је реч само о области или и о граду истог имена. Арапски географ Идриси око 1154. године бележи да се на удаљености од дан и по од Формандус Модрас (Мородвис?) налазило место Малсуда (Малешево?), окружено планинама, имањима, баштама, њивама, пашњацима и шумама, премда се такође не може утврдити да ли је реч о граду или само о малешевском крају.²¹⁵ До сада није са сигурношћу утврђено где се налазио средњовековни градски центар Малешева, поред чега преовладава мишљење да град истог имена није постојао.²¹⁶ Мишљење Томског, који град лоцира на месту Градиште 5 km источно од Берово, одбачено је, будући да на овом детаљно истраженом локалитету нису уочени средњовековни трагови.²¹⁷ Остаци већег утврђења откривени су једино у западном делу насеља Будинарци, поред пута Винаца – Берово (римски пут Астибо – Баргала – Партикопол). Ова тврђава, позната као Градиште, Будинград, била је подигнута на тесном хриду висине 20–70 m, који је готово са свих страна обухваћен Брегалницом. Из Будинграда, који се налазио у географском центру Малешева, надзиран је поменути пут, као и регионални пут од Пијанеца на северу до Плачковице и Радовишког поља на југу. Утврђење је обновљено у средњем веку, док налази на локалитету већим делом потичу из периода XI–XIII века.²¹⁸ Према турском попису стумичке казе из 1519. године, нахија Малешево обухватала је 13 села, док је 1570. у њен састав улазило 14 сеоских насеља.²¹⁹

212 Атанасовски 1991, 44–45.

213 Алексић 2019, 330.

214 Томоски 1999а, 176–177.

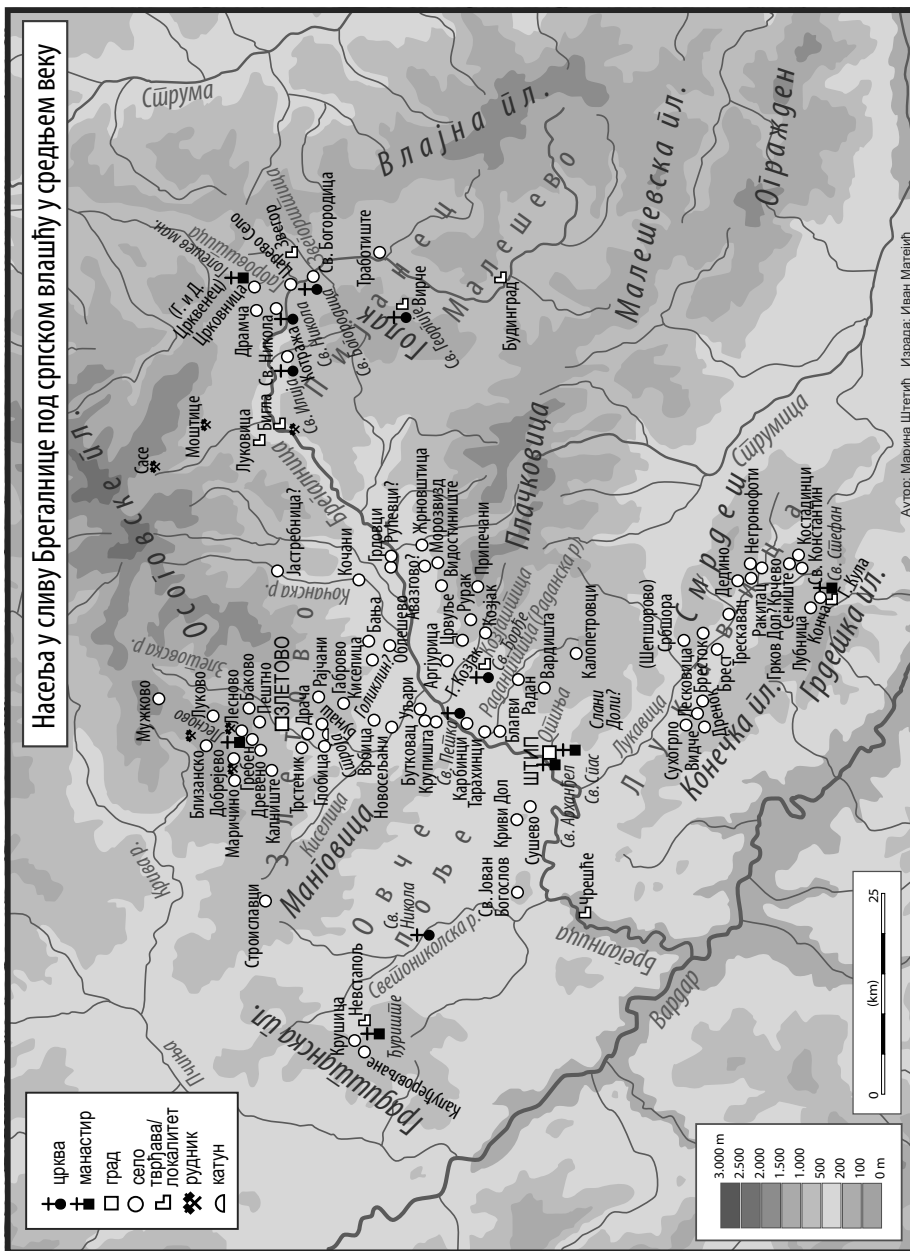
215 Микулчић 1996, 138.

216 Алексић 2019, 330.

217 Томоски 1971, 161–172; Исти 1999б, 82–90; Микулчић 1996, 139.

218 Микулчић 1996, 136–139.

219 Соколоски 1979, 163–172.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Алексић, Владимир (2009): Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу. *Сџари срџски архив*, 8, 69–81.
- Бојанин, Станоје (2002): Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару. *ССА*, 1, 103–115.
- Бојковић, Гордан (2016): Повеља цара Стефана Душана и краља Стефана Уроша митрополиту серском Јакову. *ССА*, 15, 89–107.
- Бојковић, Г. (2017): Повеља деспота Драгаша и брата му Константина Манастиру Светог Пантелејмона. *ССА*, 16, 119–139.
- Бубало, Ђорђе (1997): Шта значи отрок у српским повељама?. *Зборник МСИ*, 56, 19–58.
- Бубало, Ђ. (прир.) (2011): *Душанов законик*. Београд.
- Вујошевић, Жарко (2011): Повеља браће Драгаша Хиландару о Цркви Св. Власија. *ССА*, 10, 71–86.
- Вујошевић, Ж. (2010): Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63). *ССА*, 9, 111–133.
- Живојиновић, Драгић (2012): Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима. *ССА*, 11, 25–32.
- Копривица, Марија (2016): Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац. *ССА*, 15, 109–130.
- Мишић, Синиша (2005): Хрисовуља цара Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Псачи манастиру Хиландару. *ССА*, 4, 135–149.
- Мишић, С. (2012): Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима. *ССА*, 11, 59–90.
- Мишић, С. (2014а): Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије. *ССА*, 13, 181–206.
- Мишић, С. (2018): Повеља господина Константина Драгаша Хиландару за Лесново (Хил. 68). *ССА*, 17, 97–107.
- Мишић, Синиша, Копривица, Марија (2015): Општа хрисовуља, цара Стефана Душана Хиландару. *ССА*, 14, 65–106.
- Мишић, Синиша, Суботин-Голубовић, Татјана (2003): *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд.
- Мошин, Владимир, Ђирковић, Сима, Синдик, Душан (ур.) (2011): *Зборник средњовековних ћириличких повеља и њисама Србије, Босне и Дубровника I 1186–1321*, Београд.
- Новаковић, Стојан (2005): *Законски сџоменици срџских држава средњега века*, Београд (фототипско издање из 1912).
- Павић, Милорад (прир.) (1986): *Сџари срџски зајиси и најџиси*, у: *Сџара срџска књижевност у 24 књије*, Београд.

- Петровић, Владета (2014): Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици. *ССА*, 13, 3–32.
- Петровић, В. (2015): Повеља цара Стефана Душана Хиландару о селу Карбинцима. *ССА*, 14, 107–114.
- Петровић, Дамњан (прир.) (1989): *Григорије Цамблак, Књижевни рад у Србији. у: Сџара српска књижевности у 24 књиге*, XII, превели Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Д. Петровић, Београд.
- Стаменковић Игор, Алексић, Владимир (2016): Простагма цара Стефана Душана за земљу Лабинову. *ССА*, 15, 79–87.
- Радојчић, Никола (1960): *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, Београд.
- Соколоски, Методије (ур.) (1980): *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Ойширни јојисни дефтери од XVI век за Кустиендилскиот санџак*, V – II, Скопје.
- Соколоски, М. (ур.) (1983): *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Ойширни јојисни дефтери од XVI век за Кустиендилскиот санџак* V – I, Скопје.
- Стојановски, Александар (ур.) (1982): *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Ойширен јојисен дефтер за Кустиендилскиот санџак од 1570 година* V – III, Скопје.
- Убичини, Абдолоним (1870): Уговор о савезу и пријатељству меѓу Карлом од Валоа и посланицима српског краља Уроша, од 27. марта 1308, *Гласник Српској ученој друштва*, X, 309–341.
- Фостиков, Александра (2014): Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару. *ССА*, 13, 79–142.
- Штетић, Марина (2018): Повеља господина Константина Драгаша Манастиру Вазнесења у Штипу, задужбини војводе Дмитра, *ССА*, 17, 109–126.

Литература:

- Алексић, Владимир (2015): Градски кнежеви у „грчким“ областима Српског царства. у: Мишић, Синиша (ур.) *Сјоменица академика Милоша Блајковића (1930–2012)*, Београд, 123–138.
- Алексић, В. (2019): *Драгаши: прошлост, историја, предање*, Пожаревац – Ниш.
- Апостолов, Александар (ур.) (1974): *Злетовска област: географско-историски осврт*, Скопје.
- Атанасовски Александар (1991): Кон прашањето околу местоположбата на имотите на Злетовската епархија во Пијанец, според грамотата на цар Душан од 1347. година. *ГИНИ*, 17–18, 43–44 (1990–1991), 37–47.
- Атанасовски, А. (1993): Пијанец под власта на феудалниот господар Јован Оливер (1343–1355). *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот на Скопје*, 20 (46).

- Белдедовски, Звонко (1977): Исар, Штип – средновековна населба. *Macedonia Acta Archaeologica*, 3, 196–211.
- Благојевић, Милош (1992): Град и жупа – међе градског друштва. у: Калић, Јованка, Чоловић, Милосав (ур.) *Социјална стуркутура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Београд – Смедерево, 67–84.
- Благојевић, М. (2001): *Државна уирава у српским средњовековним земљама*, Београд.
- Благојевић, М. (2004): Меропси и отроци – баштиници и посадници у Грбаљском рукопису Душановог законика. *Глас САНУ*, 396, 21–60.
- Благојевић, М. (2005): Спорови око средњовековних међа. *Зборник МСИ*, 71–72, 7–28.
- Бубало, Ђорђе (2005): Још једном о термину б'ци. *Прилози КЈИФ*, 70, 1–4, 143–154.
- Габелић Смиљка. (1998): *Манастир Лесново*. Историја и сликарство, Београд, 27–38.
- Габелић С. (2008): *Манастир Конче*, Београд.
- Габелић С. (2008–2009): Сликарство XIV века у Св. Спасу (цркви Вазнесења) у Штипу. *Папиромониум*. МК, 3–4, 5–6, 97–116.
- Грујић, Радослав (1926): Властелинство светог Ђорђа код Скопља од XI–XV века. *Гласник Скойској научној друштва*, I 1–2, 45–77.
- Грујић, Р. (1932): Епархијска властелинства у средњовековној Србији. *Бојословље*, VII–2, 93–142.
- Грујић Р. (1955): Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку. *ИЧ*, V (1954–1955), 53–77.
- Живојиновић, Мирјана (1980): Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније. *ЗРВИ*, 19, Београд, 251–273.
- Živojinović, M. (1996): La frontière serbo-byzantine dans les premières décennies du XIVe siècle“. *Byzantio kai Serbia kata ton id' aiwona*, 57–66.
- Живојиновић, М. (1998): Властелинство манастира Хиландара у средњем веку. у: Суботић, Гојко (ур.) *Манастир Хиландар*, Београд, 71–90.
- Живојиновић, М. (2006): Драгаши и Света Гора. *ЗРВИ*, 43, 41–57.
- Живојиновић, М. (2008): Струмички метох Хиландара. *ЗРВИ*, 45, 209–216.
- Иванова, Олга (1982): *Месније имиња на областа њо сливој на Брејлница*, Скопје.
- Иванова, О. (1988): Исчезнатите месни имиња во областа по сливот на Брегалница. у: Апостолски, Михаило, Басотова, Љубинка, Мошин, Владимир (ур.) *Сјоменици за средновековнајта и њоновата историја на Македонија, њом V*, Прилеп, 235–327.
- Илиевска К. (1974): *Тојонимиие во Македонија во XIII и XIV век сјоред хрисовулије од Горј Скойски*, магистарски рад, Скопје.
- Ћирковић, Сима (ур.) (1981): *Историја српској народа I. Од најстаријих времена до Маричке бијке (1371)*. Београд.
- Јанковић, Марија (1985): *Ејискойије и мишројолије српске цркве у средњем веку*. Београд.
- Копривица, Марија (2012): *Пойови и ѡројојојови Српске цркве у средњем веку*. Ниш.

- Копривица, М. (2022): *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*. Београд – Ниш.
- Марковић, Јован (1970): *Географске области Социјалистичке федеративне Републике Југославије*. Београд.
- Mavromatis, Léonidas (1973): La Serbie de Milutin entre Byzance et l' Occident. *Byzantion*, 43, 120–150.
- Mavromatis, L. (1978): *La fondation de l' empire serbe: Le kralj Milutin*. Thessalonike.
- Микулчиќ Иван (1996): *Средновековни градови и тврдини во Македонија*. Скопје.
- Мишић, Синиша (2014): Оснивање Злетовске епископије 1347. године. *Црквене студије*, 11, 285–291.
- Мишић, С. (2019): *Српско село у средњем веку*. Београд.
- Мошин, Владимир (1977): Договорот на крал Урош II Милутин со Карло од Валоа од 1308 година за поделбата на Византиска Македонија. у: Белчовски, Јован, Мошин, Владимир (ур.) *Споменици за средновековната и ионовата историја на Македонија, том II*, Скопје.
- Наумов, Евгениј Павлович (1967): Селаните и феудалците според Кончанскиот практик: 1366–1367. *Историја, списание на сојузој на историскиот друштво на СР Македонија година, III-1*, 54–65.
- Панов, Михаил Викторович (1961): Раселени населби и старост на денешните села во Криволакавичката котлина. *Зборник на Штипскиот народен музеј*, 2, 105–119.
- Петровић, Владета (2015): Градски метох. у: Мишић, Синиша (ур.) *Споменица академика Милоша Блајковића (1930–2012)*, Београд, 139–150.
- Петровски, Бобан 1999: Прилог кон прашањето на паѓањето на Штип под српска власт во првата деценија во XIV век. *Годишен зборник на Филозофски факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје*, 26 (52), 141–153.
- Петровски, Б. (2002): Населени места во Штипската област во XIV век. *Историја*, 38, 1–2, 19–30.
- Пурковић, Миодраг (1938): Итинерар краља и цара Стефана Душана. *Гласник СНД*, 19, 239–244.
- Мишић, Синиша (ур.) (2010): *Лексикон градова и тврдова средновековних српских земаља*. Београд.
- Соколоски, Методије (1974): Штип и Штипско во текот на XVI век. *Историја*, 10–2, 124–152.
- Соколоски, М. (1979): Малешево во XVI век. *Историја*, 15–1, 163–172.
- Соловјев, Александар (1926): **БЪЦИ** у Душановој повељи г. 1355. *Прилози за КЈИФ*, 6–2, 184–190.
- Соловјев, А. (1955): Кончански практик. *ЗРВИ*, 3, 83–109.
- Стојановски Александар, Ѓоргиев Драги (2001): *Населби и население во Македонија – XV и XVI век, дел I*. Скопје.
- Томовић, Гордана (2004): Ко је био деспот Торник из записа граматика Нестора. *ЗРВИ*, 41, 257–269.

- Томовић, Г. (1974): *Морфологија ћириличких напписа на Балкану*. Београд.
- Томовић, Г. (1977): Повеља манастира Леснова, *ИЧ*, 24, 83–97.
- Томоски, Томо. (1954): Исправки и допoлненија на некои карти од средновековната историја на Македонија. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, 7.
- Томоски, Т. (1971): Прилог за убикација на Модричкиот манастир. *ГзФФ*, 23, 255–258.
- Томоски Т. (1978а): Овче Поле во средниот век. *Годишен зборник*, 4 (30), 243–265.
- Томоски Т. (1978б): Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица. *Годишен зборник*, 4 (30), 267–294.
- Томоски Т. (1999а): Морозвиждска епископија. у: Томоски, Томо, *Македонија низ вековице – градови, тврдини, комуникации*, Скопје, 168–194.
- Томоски Т. (1999б): Средновековниот град Малешево. у: Томоски, Томо, *Македонија низ вековице – градови, тврдини, комуникации*, Скопје, 82–90.
- Trifunovski, J. (1964): Овчеполска kotlina. *JAZU, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 42, 585–762.
- Трифуноски, Ј. (1965): Кочане – прилог проучавању наших варошица. *Географски ирепег*, 8–9, 131–146.
- Трифуноски, Ј. (1970): *Кочанска котлина – сеоска насеља и сџановништво*. Скопје.
- Трифуноски, Јован, Недков, Васил (1964): Денешни села и население во долниот слив на Брегалница. *Зборник на штипскиот народен музеј*, III, Штип.
- Ђирковић, Сима (1982): Хрељин поклон Хиландару. *ЗРВИ*, 21, 103–117.
- Ђирковић, С. (1986): Штип у XIV веку. у: Петрушевски, Михаил (ур.) *Зборник на ирудови посветени на академикот Михаило Ајостолски: по повод 75-годишнината од живото*, Скопје, 25–37.
- Ђирковић, Сима, Ковачевић-Којић, Десанка, Ђук, Ружа (2002): *Сџаро српско рударство*, Београд.
- Ђирковић, Сима, Михаљчић, Раде (ур.) (1999): *Лексикон српског средњега века*, Београд.
- Ферјанчић, Божидар (1960): *Десетои у Византији и јужнословенским земљама*. Београд.
- Ферјанчић, Б. (1980): Поседи византијских провинцијских манастира у градовима. *ЗРВИ*, 19, 209–250.
- Ферјанчић, Б. (1992): Манастирски људи у српском и византијском граду. у: Калић, Јованка, Чоловић, Милосав (ур.) *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево–Београд, 51–65.
- Фостиков, А. (2019): *Занаштво средновековне Србије*. Београд.
- Чучковић, Р. Манојло (1936): Варошица Свети Никола на Овчем Пољу. *Гласник СД*, 15–16, 273–281.
- Шкриванић, Гавро (1974): *Пушеви у средновековној Србији*. Београд.
- Штегић, Марина (2021): *Виноградство у средновековној Србији*. Београд.

Штетић, М. (2023): Голиклин – непознато место боравка краља Милутина у лето 1308. године, у: *Свети краљ Милутин и његово доба: историја, књижевност, уметност*, Крагујевац, 161–176.

Шуица, Марко (1997): *Немирно доба српској средњеј века*. Београд.

Marina Štetić

SETTLEMENTS IN THE BREGALNICA BASIN UNDER SERBIAN RULE IN THE MIDDLE AGES

The territory in the valley of the Bregalnica river and its tributaries, which is located in the eastern part of present-day North Macedonia, became part of the Serbian medieval state in the late thirteenth and early fourteenth centuries. In this area, there were several regions (parishes) in the form of separate territorial-administrative units, with one or more urban centers, which belonged to different types of settlements, differing in their level of development. Some cities in the fourteenth century had developed suburbs, while some of them were the centers of significant mining settlements. Cities without developed suburbs had exclusively traffic function, situated on important roads. On the other hand, some cities that existed in the eleventh century had lost their significance by the fourteenth century and had been reduced to the status of rural settlements. The most developed city in the Bregalnica valley was Štip (Roman Astibo, Byzantine Estipion), situated on the hill Hisar, above the confluence of the Otinja river into Bregalnica. Beneath the fortress, there was a well-populated and cultivated suburb with a square. Štip also had land in the immediate vicinity of the city, known as the *town metoh*. According to sources, certain rural settlements closest to the city were also included in the metoh of Štip. There were six churches in Štip, which owned fields, gardens, vineyards, mills and other properties in the suburb and the town metoh. The territory of the town metoh, as well as the administrative region of the city of Štip, comprising several rural settlements in the vicinity, cannot be precisely determined. Among the urban authorities in Štip, terms such as *kefalija*, *čelnik* and *knez* are mentioned. The suburbs of Štip were inhabited by dependent people from various social categories, including craftsmen, traders and many others, while during the fourteenth century, the Slavic element predominated over the Greek in this area. Štip also served as an important crossroad. The most significant route, the old Roman road, followed the Bregalnica valley, connecting the Vardar and Struma valleys. Along this route was the former town of Črešće (at the site of the present-day village Creška) on the Bregalnica, which survived until the fourteenth century as a smaller settlement with a fortress. From Štip, there were roads leading through the Zletovska river valley to Slavište, as well as routes following the Kriva Lakavica (medieval Lukavica) and Strumica valleys.

In the sources of the fourteenth century, there were around 25 villages mentioned in the vicinity of Štip and Kočani. In the second half of the fourteenth century, the urban development of Kočani began, but it is uncertain whether this settlement represented

a separate administrative region. South of Kočani, in the mid-fourteenth century, the village of Morozvzd was mentioned, which in the eleventh century was a significant urban settlement and the seat of the episcopacy. In the village of Kozjak, located between Štip and Kočani, in the late fourteenth century, remains of a town of the same name were found, which in the eleventh century belonged to the Morozvzd episcopacy. In the lower course of the Kriva Lakavica river, the left tributary of Bregalnica, was the medieval parish Lukavica. In the first half of the fourteenth century, seven villages were recorded in this parish, presumably administratively belonging to Štip. In the upper course of the river, in 1366, around 15 villages were mentioned, concentrated around the village Konča with the monastery of St. Stefan. Near Konča, there was an ancient and early medieval town that was a significant religious center in the early eleventh century.

In the mid-thirteenth century, the parish of Ovče Polje in the Svetonikolska river valley was not particularly populated. In the first half of the fourteenth century, it emerged as a region in the form of a broader territorial-administrative unit, encompassing both Ovče Polje and the neighboring Zletovo. The medieval center of Ovče Polje was the city of the same name, also known as Nevstapolj, believed to be located near the present-day village of Trstenik. Preserved charters from the second half of the thirteenth century mention 13 settlements presumed to belong to Ovče Polje. One of the significant settlements in this area was Krupište, which in 1355 served as the location for a council, indicating the presence of some kind of royal court. In the Zletovska river valley, the right tributary of Bregalnica, was the parish Zletovo. The center of Zletovo was the mining town of the same name with a square in an unfortified settlement across from the fortress. Remains of mining shafts from the ancient and medieval periods were found northwest of Zletovo. Similar to Štip, the suburb of Zletovo was also cultivated. Here, the city churches owned their vineyards, as well as mills and watermills on the Zletovska river. In the first half of the fourteenth century, around 20 villages were recorded in the parish Zletovo. In the parish Pijanec, in the upper course of Bregalnica, there was no city of the same name. However, near the villages Virče, Bigla, Zvegor and Lukovica (all near present-day Delčevo), there were remains of ancient fortifications that were renovated and active in the Middle Ages. These fortresses controlled significant trade routes, while Bigla also protected mines nearby. Lukovica supervised iron, lead and silver mines in the upper course of the Kamenička Reka river and slightly to the north (today's Sasa-Kamenica mines). Besides this, it had a fortified suburb with numerous church structures. In the early Middle Ages, this city served as an episcopacy seat, and in the year 1019, Lukovica was the center of one of the church communities within the Morozvzd episcopacy. The settlement of Crkovenac, later Upper and Lower Crkvenac (in the area of the present-day village Vetren), mentioned in sources in the mid-fourteenth century, was a religious center of Pijanec. In the source area of the Bregalnica river, there was the region of Maleševo (around present-day Berovo), about which there are almost no records. The urban center of Maleševo might have been located at the site of Budingrad in the village of Budinarci (12 km northwest of Berovo), along the Vinica-Berovo road.

Keywords: *Bregalnica, settlements, Štip, Kočani, Lukavica, Konča, Ovče Polje, Zletovo, Pijanec, Maleševo, medieval Serbia.*